

Rod, pol i socijalna zaštita

Smjernice za socijalne radnike/ce za afirmativno
postupanje prema transrodnim i interpolnim osobama

CRNA GORA
MINISTARSTVO ZA LJUDSKA I
MANJINSKA PRAVA

Ovaj projekat je finansiralo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore. Mišljenja, nalazi, zaključci i/ili preporuke koji su ovdje izneseni su stav autora/ki, te ne odražavaju nužno stav Ministarstva.

Rod, pol i socijalna zaštita

Smjernice za socijalne radnike/ce za afirmativno
postupanje prema transrodnim i interpolnim osobama

SADRŽAJ:

Uvod: važnost afirmativnog pristupa transrodnim i interpolnim osobama	5
Identiteti i terminologija	8
Transrodne, rodno varijantne i interpolne osobe: ljudska raznolikost u rodu i polnim karakteristikama – medicinska perspektiva	15
Ljudska prava transrodnih i interpolnih osoba u Crnoj Gori	20
Međunarodno pravo i preporuke	25
Diskriminacija transrodnih i interpolnih osoba u Crnoj Gori	28
Slučajevi kršenja ljudskih prava transrodnih osoba u Crnoj Gori	34
Sistem socijalne zaštite u Crnoj Gori	
Tretman transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba	37
Univerzalne preporuke dobre i inkluzivne prakse za rad sa rodno/polno različitim osobama	39
Specifičnosti rada sa transrodnim i interpolnim osobama prilikom pružanja usluga socijalne zaštite – dobra praksa	41
Podrška transrodnim, rodno varijantnim i interpolnim osobama	51
Literatura	54
Asocijacija spektra	59
O autoru	62

UVOD: VAŽNOST AFIRMATIVNOG PRISTUPA TRANSRODNIH I INTERPOLNIM OSOBAMA

U Crnoj Gori, ljudska prava transrodnih i interpolnih osoba su, uprkos značajnom unapređenju pravnog okvira u posljednjih nekoliko godina, još uvijek na meti stalnih kršenja, dok je pristup određenim pravima i dalje van okvira mogućeg. Sterilizacija je još uvijek preduslov za pravno prepoznavanje roda, uprkos presudi Evropskog suda za ljudska prava koja izričito karakteriše ovakvu praksu kao izrazito kršenje ljudskog prava na privatni i porodični život, dok operativni zahvati “normalizacije” pola nad interpolnim bebama nijesu zabranjeni, te ne postoje podaci o broju ovakvih intervencija koje krše prava djeteta zagarantovana mnogim međunarodnim konvencijama i pravnim dokumentima. Diskriminacija transrodnih i interpolnih osoba pristuna je u svim sferama javnog života, te može biti društvena i institucionalna.

Analiza Strategije za unapređenje kvaliteta života LGBT osoba u Crnoj Gori za period 2013-2018., utvrdila je da uzroke dalje prisutnosti diskriminacije u sektoru socijalne zaštite treba tražiti u nedovoljnoj informisanosti stručnog osoblja u centrima za socijalni rad o ljudskim pravima LGBTI osoba, te nedovoljnom obuhvatu obučених stručnih radnika/caza adekvatan rad sa LGBTI osobama. Takođe, doprinos ovakvom stanju daju, u određenoj mjeri, i dalje prisutne predrasude o LGBTI osobama među osobljem angažovanom u centrima za socijalni rad.

Strategija za unapređenje kvaliteta života LGBTI osoba u Crnoj Gori za period 2019-2023. godine naglašava da “aktivnosti na edukaciji zaposlenih u centrima za socijalni rad bi trebalo nastaviti

i u narednom periodu do postizanja minimalnog obuhvata od 30%, kako bi se spriječio negativan uticaj fluktuacije kadra i shodno tome ojačali kapaciteti stručnih radnika/ca u predmetnom pitanju. Takođe, neophodno je sistemski urediti položaj LGBTI skloništa kroz njegovo licenciranje, čime bi se stvorile pretpostavke za njegovu punu funkcionalnost i održivost, kako sa aspekta njegovog finansiranja, tako i u pogledu garantovanja nivoa kvaliteta i stručnosti u pružanja usluga njegovim korisnicima/ama.”

Uznatnoj mjeri, potrebe transrodnih i interpolnih osoba u odnosu na socijalnu zaštitu se ne razlikuju od potreba opšte populacije¹. Međutim, zbog rodnog identiteta i/ili polnih karakteristika koji su drugačiji od društvenih rodnih i polnih normi, ipak postoje neke specifičnosti koje zahtijevaju razvijanje adekvatne socijalne zaštite koja u potpunosti poštuje dostojanstvo, integritet i samoodređenje transrodnih i interpolnih osoba, te pokazuje senzibilitet, naročito u odnosu na situacije odbacivanja od strane porodica, kao i raznih oblika nasilja koje transrodne i interpolne osobe doživljavaju.

Ova brošura nastala je iz potrebe da se socijalnim radnicima/cama približi tema transrodnosti i interpolnosti, te da se daju smjernice za adekvatan, poštujući tretman, koji je potkrijepljen naučnim činjenicama, smjernicama dobre prakse i literaturom koja širom regiona, Evrope, ali i svijeta omogućava pristup najboljoj dostupnoj socijalnoj zaštiti za osobe koje su rodno/polno različite od društvenih normi. Namijenjena je svim socijalnim radnicima/cama koji/e imaju želju da upoznaju spektar rodnih i polnih različitosti, te da unaprijede svoje znanje o osobama koje izlaze iz društvenih polnih i rodnih okvira i na taj način učine svoju praksu inkluzivnom i poštujućom za transrodne i interpolne osobe koje su u potrebi za socijalnom zaštitom. Ovaj priručnik ima za cilj razvijanje pristupa koji uvažava individualne potrebe transrodnih i interpolnih osoba koje traže socijalnu zaštitu, te je zasnovan poštovanju rodnog identiteta, rodnog izražavanja i/ili polnih karakteristika osobe.

---

¹ Za osobe koje nisu transrodne se koristi termin “cirodne osobe”, a za osobe koje nisu interpolne se koristi termin “dijadične osobe”.

○ PROJEKTU

Publikacija "Rod, pol i socijalna zaštita: Smjernice za socijalne radnike/ce za afirmativno postupanje sa transrodnim, rodno varijantnim i interpolnim osobama", kreirane su kroz projekat "Unapređenje kvaliteta života transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba u Crnoj Gori", koji finansira Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore. Projekat ima za cilj unapređenje postojećih i kreiranje novih socijalnih servisa za trans, inter i rodno varijantne osobe, kao i njihovo osnaživanje za aktivizam za svoja ljudska prava, te na taj način direktnu participaciju u javnoj sferi koja se tiče zaštite i promocije ljudskih prava transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba. Dodatno, projekat je fokusiran na unapređenje znanja i nivoa svijesti među relevantnim institucijama, kad su u pitanju ljudska prava trans, inter i rodno varijantnih osoba, ostvarivanje saradnje sa institucijama i davanje doprinosa generalnom smanjenju transfobije i interfobije u društvu Crne Gore, koje je još uvijek na izrazito visokom nivou.

IDENTITETI I TERMINOLOGIJA²

POL predstavlja skup tjelesnih karakteristika na osnovu kojih nam društvo dodjeljuje jednu kategoriju: muški ili ženski pol. Te karakteristike su: polni hromozomi, polne žlijezde i hormoni, spoljašnji i unutaršnji polni organi, kao i sekundarne polne karakteristike.

Muški pol tradicionalno u medicini podrazumijeva XY polne hromozome, viši nivo testosterona, testise, prostatu i penis, kao i veću maljavost, bradu, „muški tip građe“ - uže kukove, šira ramena, razvijeniju muskulaturu.

Ženski pol medicina opisuje posjedovanjem XX polnih hromozoma, višim nivoom estrogena, jajnika, materice i vagine, kao i manjom maljavošću, nedostatkom dlaka na licu, „ženskim tipom građe“ - širi kukovi, uža ramena, dojke, nerazvijena muskulatura.

Postoje muškarci koji nemaju malje, nemaju bradu ili imaju rijetku bradu, imaju šire kukove i uža ramena, imaju više masti, manje razvijenu muskulaturu, visočije glasove, kao i penise različitih veličina.

Postoje muškarci koji su rođeni sa 45 XO, 47XXY, 45X/46XX, 46XY/47 hromozomima; koji imaju testise razvijene u različitom stepenu, imaju ostatke jajnika, dok neki imaju vagine. Neke osobe su rođene sa XY hromozomima, ali im od samog rođenja tijelo ima tipičan ženski izgled. Muškarci koji su rođeni sa različitim varijacijama polnih karakteristika koje su opisane se zovu

---

² Asocijacija Spektra je za potrebe edukacije institucija i opšte javnosti, a uz konsultaciju transrodne i interpolne zajednice Crne Gore i regiona, razvila terminologiju koja na poštujući i adekvatan način adresira živote i stvarnosti transrodnih i interpolnih osoba.

interpolni muškarci. Nekada, na rođenju, ljekari/ke odluče da je ovakva beba “nedefinisanog” pola, te da joj je najbolje odrediti ženski pol, pa urade operacije “korekcije pola”. U mnogo slučajeva ovakve bebe kad odrastu shvate da se osjećaju kao muškarci (često ni ne znajući šta im je urađeno pri rođenju), te uđu u proces prilagođavanja pola.

Neki muškarci se rode kao bebe koje su tipično opisane kao bebe ženskog pola, a kasnije tokom života shvate da se osjećaju kao muškarci. Ove osobe se zovu **trans muškarci.** Neki trans muškarci odluče da uđu u proces **prilagođavanja pola,** a neki ipak ne, ali odluče da žive kao muškarci, bez fizičkih promjena.

Postoje žene koje imaju malje, imaju dlake po licu, imaju uže kukove i šira ramena, imaju manje masti, više razvijenu muskulaturu, dublje glasove, kao i vagine koje različito izgledaju.

Postoje žene koje su rođene sa 45 XO, 47XXY, 45X/46XX, 46XY/47 hromozomina; koji imaju jajnike razvijene u različitom stepenu, imaju unutrašnje testise, dok neke imaju penise. Neke žene su rođene sa XX hromozomima, ali im od samog rođenja tijelo ima tipičan muški izgled. Žene koje imaju neke od navedenih varijacija polnih karakteristika se zovu **interpolne žene.** Nekada, na rođenju, ljekari/ke procijene da je ovakva beba “nedefinisanog” pola, te da joj je najbolje odrediti muški pol, pa urade operacije “korekcije pola”. U mnogo slučajeva ovakve bebe kad odrastu shvate da se osjećaju kao žene (često ni ne znajući šta im je urađeno pri rođenju), te uđu u proces **prilagođavanja pola.**

Neke žene se rode kao bebe koje su tipično opisane kao bebe muškog pola, a kasnije tokom života shvate da se osjećaju kao žene. Ove osobe se zovu **trans žene.** Neke trans žene odluče da uđu u proces prilagođavanja pola, a neke ipak ne, ali odluče da žive kao žene, bez fizičkih promjena.

Proces prilagođavanja pola može podrazumijevati uzimanje hormonske terapije, neke od operacija (npr. uklanjanje grudi/ugradnju grudi; operacije uklanjanja reproduktivnih organa i/ili rekonstrukciju polnih organa – pravljenje vagine ili penisa); može podrazumijevati sve to zajedno, ali i ništa od ovoga, već samo življenje u društvu onako kako se osoba osjeća. Odluka o ulasku u proces prilagođavanja pola zavisi od mnogo faktora, ne isključivo od želje osobe da pristupi intervencijama prilagođavanja svog tijela. Nekada osoba odluči da ne uđe u proces prilagođavanja pola zbog visokog nivoa nasilja koji doživljava i straha od intenziviranja istog, teške finansijske situacije i straha od nemogućnosti zapošljavanja, nemogućnosti pristupa adekvatnoj zdravstvenoj zaštiti, zdravstvenih razloga, izostanka podrške u okolini, straha od dalje diskriminacije, i mnogih drugih. Odluka o ulasku u tranziciju, kao i o intervencijama kojima osoba želi da pristupi, jako je kompleksna i nosi određene specifičnosti karakteristične za svaku osobu individualno. Stoga, jako je važno da zdravstveni/e radnici/e njeguju afirmativan pristup, koji uvažava individualne potrebe osobe, te pruža podršku osobi da donese informisanu odluku koja će doprinijeti njenom kvalitetu zdravlja i života.

RODNI IDENTITET je unutrašnji osjećaj kojim osoba sebe doživljava rodno. Podrazumijeva sopstveni osjećaj identiteta kao maskulinog, femininog ili neke od kombinacija istih.³ Rodni identiteti može biti isti ili drugačiji od pola pripisanog na rođenju.⁴

Osoba može da se rodi kao beba ženskog pola i da se osjeća kao žena. Ova osoba je **CISRODNA ŽENA**.

Osoba može da se rodi kao beba muškog pola i da se osjeća kao muškarac. Ova osoba je **CISRODAN MUŠKARAC**.

---

3 Morrow, D. F., Messinger, L. (2006). Sexual Orientation and Gender Expression in Social Work Practice, ISBN 0231501862

4 Campaign, Human Rights. "Sexual Orientation and Gender Identity Definitions".

TRANSRODNE OSOBE su osobe čiji se rodni identitet i/ili rodno izražavanje razlikuju od društveno uslovljenih rodni normi vezanih uz pol pripisan na rođenju.⁵

Osoba koja se rodila kao beba ženskog pola, ali se osjeća kao muškarac je .

Osoba koja se rodila kao beba muškog pola, ali se osjeća kao žena je **TRANS ŽENA**.

Osoba koja se rodila kao beba bilo kojeg pola, ali se ne osjeća ni kao muškarac ni kao žena, ili se osjeća i kao muškarac i kao žena, ili se definiše potpuno izvan binarnih (žensko-muških) normi je **NEBINARNA OSOBA**.

INTERPOLNE OSOBE su osobe čije polne karakteristike ne pripadaju jasno definisanoj muškoj ili ženskoj kategoriji, ili pripadaju obijema kategorijama.⁶

Osoba koja se rodila kao beba različitih polnih varijacija, koje smo već opisali/e gore, a osjeća se kao žena je **INTERPOLNA ŽENA**.

Osoba koja se rodila kao beba različitih polnih varijacija, a osjeća se kao muškarac je **INTERPOLNI MUŠKARAC**.

Osoba koja se rodila kao beba različitih polnih varijacija, a ne osjeća se ni kao žena ni kao muškarac, ili se osjeća i kao žena i muškarac, ili se definiše potpuno izvan binarnih (žensko ili muško) normi, je **INTERPOLNA NEBINARNA OSOBA**.

INTERPOLNE OSOBE čiji je rodni identitet drugačiji od pola koji im je pripisan na rođenju, nazivaju se **INTERPOLNE TRANS OSOBE**.

---

5 Altilio, T., Otis-Green, S. (2011). Oxford Textbook of Palliative Social Work. Oxford University Press. p. 380. ISBN.

6 Ghattas., D.C. (2015): *How to be a great intersex ally: a toolkit for NGOs and decision makers*. ILGA Europe, OII Europe.

Dakle, interpolnoj osobi može biti određen ženski pol na rođenju, ali je rod osobe muški. Ovakva osoba se zove **INTERPOLNI TRANS MUŠKARAC**.

S druge strane, interpolnoj osobi može biti određen muški pol na rođenju, ali je rod osobe ženski. Ovakva osoba se zove **INTERPOLNA TRANS ŽENA**.

RODNO IZRAŽAVANJE je način na koji izražavamo svoje rodne identitete. Osobe svih nabrojanih identiteta mogu izražavati sebe na različite načine.

Neke žene bilo kojeg rodnog identiteta i/ili polnih karakteristika (cisrodne, transrodne, interpolne) izražavaju sebe onako kako društvo percipira kao „ženstveno“, dok neke onako kako društvo percipira kao „maskulino“, neke miješano, a neke zavisno od osjećaja, raspoloženja i situacije. Isto važi i za muškarce (cisrodne, transrodne i interpolne).

Kakvo god rodno izražavanje da osoba ima, ono ne određuje njen rodni identitet niti govori o njoj kao osobi.

SEKSUALNOST je potpuno odvojena od pola i rodnog identiteta.

SEKSUALNA ORIJENTACIJA podrazumijeva emotivnu, romantičnu i/ili seksualnu privlačnost ka jednom polu/rodu, nijednom polu/rodu, dva ili više pola/roda.⁷

---

⁷ American Psychological Association. (2008). *Answers to your questions: For a better understanding of sexual orientation and homosexuality*. Washington, DC: Author.

Sve navedene osobe mogu biti heteroseksualne (strejt), homoseksualne (gej i lezbejke), biseksualne, panseksualne, aseksualne ili ne definisati svoju seksualnost uopšte.

HETEROSEKSUALNE OSOBE osjećaju emotivnu, romantičnu i/ili seksualnu privlačnost ka rodu i/ili rodnom izražavanju drugačijem od svog. *Primjera radi, žena bilo kojeg rodnog identiteta, rodnog izražavanja i/ili polnih karakteristika, koju privlače muškarci bilo da su cisrodni, transrodni i/ili interpolni, je heteroseksualna.*

HOMOSEKSUALNE OSOBE osjećaju emotivnu, romantičnu i/ili seksualnu privlačnost ka istom rodu. *Npr. Muškarac (bilo da je cisrodan, transrodan i/ili interpolan) kojeg privlače muškarci, bez obzira na njihov rodni identitet, rodno izražavanje i/ili polne karakteristike, je homoseksualan (gej).*

BISEKSUALNE OSOBE osjećaju emotivnu, romantičnu i/ili seksualnu privlačnost ka dva roda (muškom i ženskom). *Pr. Muškarac (cis, trans, inter) kojeg privlače i muškarci (cis, trans, inter) i žene (cis, trans, inter) je biseksualan.*

PANSEKSUALNE OSOBE osjećaju emotivnu, romantičnu i/ili seksualnu privlačnost ka više rodova i/ili rodnih izražavanja. *Pr. Žena, muškarac ili nebinarna osoba (bilo kojeg rodnog identiteta, rodnog izražavanja i/ili polnih karakteristika) kojeg/u privlače osobe nezavisno od roda/rodnog izražavanja/pola je panseksualna/an.*

ASEKSUALNE OSOBE mogu osjećati emotivnu i/ili romantičnu privlačnost prema drugim osobama, ali ova privlačnost ne mora biti realizovana kroz seksualnu praksu.

Važno je imati na umu da osoba definiše svoju seksualnu orijentaciju u skladu sa sopstvenom percepcijom sebe, te da nema šablona po kojem možemo pretpostaviti nečiju seksualnost. Seksualnost obuhvata mnoge aspekte života, kao što su privlačnost prema osobi, seksualnu praksu i sopstvenu seksualnu identifikaciju. Do skoro, istraživači/ce su se fokusirali/e u svojim istraživanjima samo na jedan od pomenutih aspekata ili dimenzija, kako bi lakše kategorizovali/e osobe. Međutim, to pojednostavljuje stvarnost. Npr. Osoba se može identifikovati kao heteroseksualna, dok istovremeno svjedoči o povremenim odnosima sa partnerima/kama istog pola/roda.⁸

---

8 Kaestle, C. E. (2019) *Sexual Orientation Trajectories Based on Sexual Attractions, Partners and Identity: A longitudinal Investigation From Adolescence Through Young Adulthood Using a U.S. Representative Sample*. <https://doi.org/10.1080/00224499.2019.1577351>

TRANSRODNE, RODNO VARIJANTNE I INTERPOLNE OSOBE:

LJUDSKA RAZNOLIKOST U RODU I POLNIM KARAKTERISTIKAMA – MEDICINSKA PERSPEKTIVA

Uprkos brojnim pokušajima da se dođe do realnih procjena o udjelu broja transrodnih osoba u opštoj populaciji, statistička istraživanja nailaze na brojne poteškoće.⁹ Jedna od glavnih poteškoća u ovom pogledu je kulturna različitost među zemljama koja definiše rodne norme, te samim tim i izražavanje različitih rodnih identiteta.¹⁰ Novija istraživanja u SAD-u koja obuhvataju širu trans populaciju pokazuju da je udio transrodnih osoba u društvu veći nego što se vjerovalo: od 0.5% do 0.6% populacije u SAD-u se identifikuje kao trans.^{11,12} Brojke iz istraživanja treba uzeti kao minimalne procjene, naročito jer se odnose na transrodne osobe koje su ispunile kriterijume za pristup zdravstvenoj zaštiti, pri čemu ovi kriterijumi znaju biti rigorozni, patologizirajući te osobu izlažu stigma i diskriminaciji.⁴

Zbog nedovoljnog poznavanja transrodnosti, velikog stepena neinformisanosti i postojanja relevantnih istraživanja u prvoj polovini XX vijeka, transrodnost je 1948. godine klasifikovana kao

9 Institute of medicine. (2011). *The health of lesbian, gay, bisexual and transgender people: Building foundation for better understanding*. Washington. DC: The National Academies Press

10 Ulićević.J (2018) *Smjernice za afirmativno postupanje s transrodnim osobama u zdravstvenom sistemu*. Medicinski aspekti prilagodbe spola: priručnik za medicinske stručnjake_inje I zdravstvene radnike_ ce o pružanju usluga I podrške trans osobama u procesu tranzicije. Sarajevski otvoreni centar

11 Flores, A.R., Herman, J.L., Gates, G.J., & Brown, T.N.T. (2016) *How Many Adults Identify as Transgender in the United States?* Los Angeles, CA: the Williams Institute

12 Crissman, H.P., Berger, M.B., Graham, L.F., & Dalton, V.K. (2017) *Transgender Demographics: A Household Probability Sample of US Adults, 2014*. American Journal of Public Health, 107(2), 213-215

mentalni poremećaj od strane Svjetske zdravstvene organizacije. Nedavna revizija **Međunarodne klasifikacije bolesti MKD -11 (ICD-11¹³)**, koju je izdala Svjetska zdravstvena organizacija (SZO) u junu 2018. godine, napravila je značajnu promjenu kad su transrodni identiteti u pitanju.¹⁴ Naime, transrodnost je uklonjena sa liste mentalnih poremećaja u kojoj je do revizije MKD-a, bila klasifikovana pod šifrom **F.64. Transsexualismus**, te prenesena u domen polnog i reproduktivnog zdravlja, uz novu dijagnozu „**rodna inkongruencija**“. Ovakva odluka je donesena nakon višegodišnjih istraživanja koja su dokazala da rodna različitost u odnosu na pol dodijeljen rođenjem ne predstavlja mentalni poremećaj, dok je zadržavanje nove dijagnoze imalo za cilj osiguravanje pristupa adekvatnoj zdravstvenoj zaštiti za one transrodne osobe kojima su trans-specifične zdravstvene usluge potrebne. Mnogi termini kojima su ranije opisivane transrodne osobe, naročito u oblasti mentalnog zdravlja, danas se smatraju prevaziđenim i uvredljivim.¹⁵

Neke trans osobe osjećaju nezadovoljstvo svojim tijelom, koje se u literaturi naziva **RODNA DISFORIJA**. Rodna disforija predstavlja opisni termin koji se odnosi na afektivno/kognitivno nezadovoljstvo osobe pripisanom rodom koji oslikava pol pripisan na rođenju. Kada se koristi kao dijagnostička kategorija, rodna disforija se preciznije definiše i specifično odnosi na distres koji može pratiti inkongruenciju između doživljenog/izražavanog i pripisanog roda osobe.¹⁶ Neophodno je napomenuti da rodnu disforiju ne osjećaju sve osobe koje ulaze u proces prilagođavanja pola, ali je važno imati na umu da neke osobe osjećaju, naročito prilikom pristupanja uslugama koje zahtijevaju kontakt sa tijelom (pr. zdravstvenim)

13 ICD - International Classification of Diseases: <https://icd.who.int/en/>

14 World Health organization. (2018). WHO releases new International Classification of Diseases (ICD 11). Geneva.

15 Dakić.T. (2018) *Proces tranzicije rodno nenormativnih, transrodnih I transpolnih osoba – perspektiva psihijatrije, Medicinski aspekti prilagodbe spola*: priručnik za medicinske stručnjake_inje I zdravstvene radnike_ce o pružanju usluga I podrške trans osobama u procesu tranzicije. Sarajevski otvoreni centar

16 American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistic manual of mental disorders*, 5th edition. Arlington: American Psychiatric association.

ili prilikom razgovora koji se bave tijelom, rodnim izražavanjem i/ili izgledom. Za razliku od DMS-V klasifikacije, MKB-11 (ICD-11) dijagnostički kriterijumi naglašavaju da distres i disforija nisu neophodni za postavljanje dijagnoze rodne inkongruencije.² MKB-11, prepoznaje da se zbog nasilne društvene sredine i manjinskog stresa, rodno inkongruentne osobe mogu naći u povišenom riziku od anksioznosti i drugih psihijatrijskih simptoma, ali i u riziku od socijalne izolacije, napuštanja škole i gubitka posla, narušenih ličnih odnosa, kao i povišenom riziku od nasilja i viktimizacije.¹⁷

Uprkos mnogim predrasudama koje govore suprotno, interpolonost nije rijetka pojava. Često se dešava da osobe ni same ne znaju da su interpolne jer nije rijetka situacija da se interpolne bebe nakon rođenja podvrgavaju operacijama korekcije pola, dok se neke varijacije u polnim karakteristikama ne primjećuju pri rođenju i bivaju otkrivene kasnije (u pubertetu ili odrasloj dobi). Stručnjaci/kinje smatraju da se do 1.7% svetske populacije rađa sa interpolnim karakteristikama. To je otprilike isto kao i broj osoba rođenih sa riđom kosom.

Ukupan broj osoba čija se tijela razlikuju od tijela koja se uklapaju u kategoriju muškog ili ženskog iznosi **1 na 100 rođenih**. Broj osoba nad kojima je izvršena operacija da bi se "normalizovao" izgled genitalija iznosi **1-2 na 1000 rođenih**. Treba napomenuti da ovi statistički podaci mogu varirati i izneseni su kao okvirna procjena. Temelje se na iscrpnom istraživanju medicinskih podataka između 1995. i 1998. god u SAD-u koje je obavila Anne Fausto-Sterling, istraživačica Univerziteta Brown.

Neke od najčešćih medicinskih dijagnoza interpolnosti su sljedeće:

---

17 Reed GM, Drescher J, Krueger RB, et al. Disorders related to sexuality and gender identity in the ICD-11: revising the ICD-10 classification based on current scientific evidence, best clinical practices, and human rights considerations. *World Psychiatry*. 2016;15(3):205-221. doi:10.1002/wps.20354

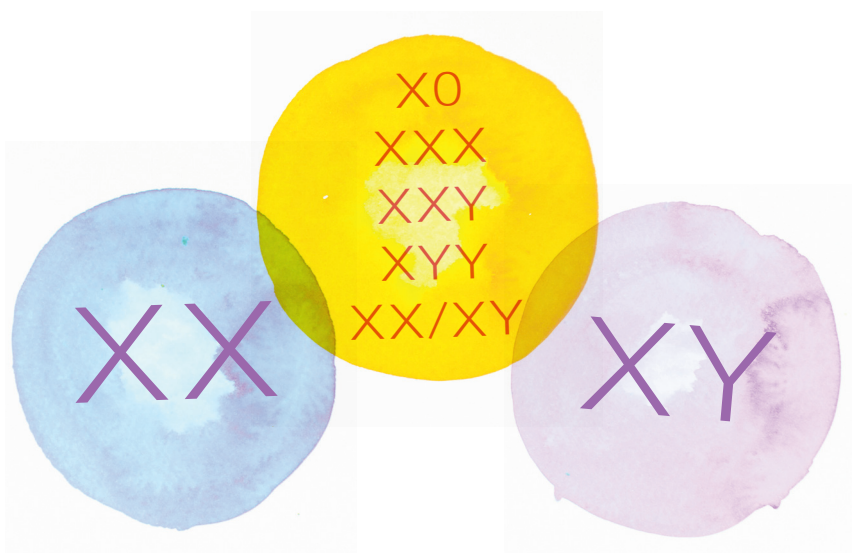
- ✓ Anomalije polnih hromozoma - 1:1.666 osoba
- ✓ Klinefelterov sindrom (XXY) - 1:1.000 osoba
- ✓ Sindrom kompletne neosjetljivosti na androgen - 1 : 13.000 osoba
- ✓ Sindrom parcijalne neosjetljivosti na androgen - 1 : 130.000 osoba
- ✓ Kongenitalna adrenalna hiperplazija - 1:13.000 osoba
- ✓ Neklasična kongenitalna adrenalna hiperplazija - 1 : 66 osoba
- ✓ Vaginalna ageneza - 1: 6.000 osoba
- ✓ Ovotestisi - 1: 83.000 osoba
- ✓ Gonadalna disgeneza - bez procjene
- ✓ Potpuna gonadalna disgeneza - 1 : 150.000 osoba
- ✓ Hipospadija (bazalna i srednja) - 1: 2.000 osoba
- ✓ Hipospadija (glanuralna i subkoronarna) - 1 : 770 osoba

U mnogim slučajevima, kada su u pitanju navedena stanja, medicinski/e stručnjaci/kinje sprovode hirurške intervencije, sa ciljem očuvanja ili obezbjeđenja funkcionalnosti urogenitalnog, endokrinog i/ili drugih organskih sistema novorođenih beba. Međutim, nije rijetka praksa da se interpolne bebe podvrgavaju estetskim operativnim zahvatima ubrzo nakon rođenja, bez znanja i pristanka roditelja. Ovakvi zahvati se ili ne zabilježavaju ili se navode pod drugim dijagnozama. Razlog tome je društvena stigma vezana za interpolnost.

Posljednjih godina, započet je međunarodni pokret interpolnih osoba koje su počele da govore o kršenjima ljudskih prava koja su doživjele, kao što su genitalne operacije i drugi tretmani sprovedeni bez pristanka osobe. Aktivisti/kinje za prava interpolnih osoba zahtijevaju niz mjera kao što su zabrane hirurških tretmana bez

pristanka, depatologizaciju dijagnostičkih klasifikacija, kreiranje kategorije "trećeg roda" koja će biti dostupna svim građanima/kama, ukidanje građanskog registra pola, ukidanje praksi stigmatizacije, te popravljjanje jatrogene štete.¹⁸

Uprkos intepolnim stručnjacima/kinjama koji su radili/e sa SZO u ovom procesu, osobe sa varijacijama polnih karakteristika su i dalje patologizovane, čime se produžuje diskriminacija i stigma sa kojom se interpolne osobe suočavaju.

¹⁸Carpenter, M. (2016). The human rights of intersex people: Addressing harmful practices and rhetoric of change. *Reprod. Health Matters* 2016, 24, 74–84.

LJUDSKA PRAVA TRANSRODNIH I INTERPOLNIH OSOBA U CRNOJ GORI

Pravni okvir u Crnoj Gori u odnosu na prava LGBTI osoba je značajno napredovao u posljednjih 10 godina, od momenta započinjanja intenzivne javne diskusije o ljudskim pravima LGBTI osoba.¹⁹ Ovaj napredak ogleda se u značajnom stepenu smanjenja nivoa diskriminacije i nasilja prema LGBTI osobama, kao i znatno većem stepenu prihvatanja LGBTI osoba u društvu Crne Gore. U nastavku slijedi pregled zakonske regulative koja pruža zaštitu ljudskih prava transrodnim i interpolnim osobama, te slučajeva kršenja istih koji su i dalje prisutni u crnogorskom društvu kako na društvenom, tako i institucionalnom nivou.

Ustav Crne Gore garantuje zaštitu ljudskih prava i sloboda²⁰, zabranjuje izazivanje ili podsticanje mržnje po bilo kom osnovu²¹, kao i direktnu i indirektnu diskriminaciju na bilo kom osnovu²², kreirajući na taj način i osnovu za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba, te potvrđuje obavezu Crne Gore da poštuje međunarodne standarde u tom kontekstu.²³ Takođe, Ustav garantuje da se privremena ograničenja ljudskih prava i sloboda ni u kom slučaju ne mogu vršiti na osnovu pola, nacionalnosti, rase, vjere, jezika, etničkog ili društvenog porijekla, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja ili bilo kakvog drugog ličnog svojstva,²⁴ a takođe

---

19 2003. Godine, prva LGBT organizacija pod imenom "Slobodna duga" je započela svoje aktivno djelovanje. Sveobuhvatna diskusija o ljudskim pravima LGBTI osoba, započela je 2009. Godine, kada je NVO Juventas započela implementaciju projekta "Crna Gora - svijetla tačka na gej mapi".

20 Član 6., Ustav Crne Gore, Službeni list Crne Gore, br. 1/2007 i 38/2013.

21 Član 7., Ustav Crne Gore, Službeni list Crne Gore, br. 1/2007 i 38/2013.

22 Član 8., Ustav Crne Gore, Službeni list Crne Gore, br. 1/2007 i 38/2013.

23 Član 9., Ustav Crne Gore, Službeni list Crne Gore, br. 1/2007 i 38/2013.

24 Član 25., Ustav Crne Gore, Službeni list Crne Gore, br. 1/2007 i 38/2013.

propisuje i pravo na privatni i porodični život²⁵, te zaštitu dostojanstva i sigurnosti čovjeka, kao i fizičkog i psihičkog integriteta.²⁶

Zakon o zabrani diskriminacije²⁷ striktno zabranjuje diskriminaciju po osnovi seksualne orijentacije, rodnog identiteta i interseksualnih karakteristika, uz jasno objašnjenje navedenih pojmova. Dodatno, isti zakon definiše govor mržnje kao poseban oblik diskriminacije po navedenim osnovama.²⁸

Krivični zakon definiše seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao otežavajuće okolnosti u slučajevima zločina iz mržnje, kao i govora mržnje.²⁹

Zakon o rodnoj ravnopravnosti takođe garantuje zaštitu na osnovi rodnog identiteta, kroz zaštitu ne samo muškaraca i žena, već i "osoba različitih rodni identiteta" jednako u svim sferama socijalnog života, te zabranjuje diskriminaciju osobe na osnovi "promjene pola".³⁰

Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti propisuje da socijalna i dječja zaštita ima za cilj unaprjeđenje kvaliteta života i osnaživanje za samostalan i produktivan život pojedinca i porodice, te u ostvarivanju ciljeva socijalne i dječije zaštite garantuje posebnu zaštitu djetetu, mladoj osobi, a zatim i odrasloj i staroj osobi koje je žrtva zlostavljanja, zanemarivanja, nasilja u porodici i eksploatacije ili kod kojeg postoji opasnost da će postati žrtva; kojem je usljed posebnih okolnosti i socijalnog rizika potreban odgovarajući oblik socijalne zaštite.³¹ Principi socijalne zaštite

25 Član 40, Ustav Crne Gore, Službeni list Crne Gore, br. 1/2007 i 38/2013.

26 Član 28, Ustav Crne Gore, Službeni list Crne Gore, br. 1/2007 i 38/2013.

27 Član 19., Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni list Crne Gore, br. 46/2010, 40/2011 - dr. zakon, 18/2014 i 42/2017.

28 Član 9a, Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni list Crne Gore, br. 46/2010, 40/2011 - dr. zakon, 18/2014 i 42/2017.

29 Član 41a i član 443, Krivični zakon, Službeni list Crne Gore, br. 70/2003, 13/2004, 47/2006 i Sl.CG. br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - dr.zakon, 40/2013, 56/2013, 14/2015, 42/2015, 58/2015-dr. Zakon i 44/2017

30 Član 1 i Član 4, Zakon o rodnoj ravnopravnosti, Službeni list Crne Gore, br. 46/2007 i Sl.CG. br. 73/2010 - dr.zakon, 40/2011 - dr. zakon i 35/2015

31 Član 4, Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, Službeni list Crne Gore, br. 27/2013, 1/2015,

temelje se na: uvažavanje integriteta i dostojanstva korisnika/ce socijalne zaštite, zabrana diskriminacije, informisanja korisnika/ce, individualnog pristupa, aktivnog učestvovanja korisnika u kreiranju, izboru i korišćenju prava iz socijalne i dječje zaštite, uvažavanja najboljeg interesa korisnika, prevencije institucionalizacije i dostupnosti usluga u najmanje restriktivnom okruženju, pluralizma usluga i pružalaca usluga, partnerstva i udruživanja različitih nosilaca djelatnosti i programa, posebno na lokalnom nivou, transparentnosti.³²

Zakon o zdravstvenoj zaštiti garantuje pravo na zdravstvenu zaštitu "u skladu sa najvišim mogućim zdravstvenim standardima i postignućima moderne medicinske teorije i prakse", zabranjujući diskriminaciju po osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta.³³ Dodatno, licu kojem je usljed posebnih okolnosti i socijalnog rizika potreban odgovarajući oblik zaštite, ima pravo na jednokratnu novčanu pomoć i pravo na uslugu privremenog smještaja.³⁴

Zakon o pravima pacijenta obezbjeđuje pravo na ljudsko dostojanstvo, fizički i mentalni integritet i poštovanje ljudskih prava.³⁵

Zakon o zdravstvenom osiguranju pruža pravo transrodnim osobama na zdravstvenu zaštitu u pogledu procesa prilagođavanja pola, koja je pokrivena iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja u iznosu od 80% ukupnog troška.³⁶

Pravilnik o utvrđivanju medicinskih razloga za promjenu pola donesen je od strane Ministarstva zdravlja, te definiše kriterijume

---

42/2015, 47/2015, 56/2016, 66/2016, 1/2017, 31/2017 - odluka US, 42/2017 i 50/2017
32 Član 7, Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, Službeni list Crne Gore, br. 27/2013, 1/2015, 42/2015, 47/2015, 56/2016, 66/2016, 1/2017, 31/2017 - odluka US, 42/2017 i 50/2017

33 Član 4. i član 5, Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Službeni list Crne Gore br. 3/2016, 39/2016 i 2/2017.

34 Član 5, Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, Službeni list Crne Gore, br. 27/2013, 1/2015, 42/2015, 47/2015, 56/2016, 66/2016, 1/2017, 31/2017 - odluka US, 42/2017 i 50/2017

35 Član 1, Zakon o pravima pacijenta, Službeni list Crne Gore, br. 40/2010 i 40/2011 - dr. zakon

36 Član 18, Zakon o zdravstvenom osiguranju, Službeni list Crne Gore, br. 6/2016, 2/2017, 22/2017 i 13/2018

za pristup pravu na pokrivanje troškova procesa prilagođavanja pola kroz obavezno zdravstveno osiguranje. Na osnovu pravilnika, medicinski razlozi za promjenu pola osiguranog lica utvrđuju se: pregledom na nivou primarne zdravstvene zaštite, pregledom i dijagnostikovanjem doktora specijaliste interne medicine (opšta interna medicina, endokrinologija), doktora specijaliste hirurgije (opšta hirurgija, plastična i rekonstruktivna hirurgija, urologija i ginekologija), po potrebi i drugih doktora specijalista ili specijalista užih grana medicine, izvještajem psihijatra i psihologa, i **socijalnom anamnezom socijalnog radnika**. Mišljenje o postojanju medicinskih razloga za promjenu pola osiguranog lica daje konzilijum doktora medicine odgovarajuće specijalnosti Kliničkog centra Crne Gore. Pravilnik obezbjeđuje mogućnost pristupanja procesu prilagođavanja pola transrodnim osobama starijim od 16 godina.³⁷

Pravno prepoznanje roda u Crnoj Gori sprovodi se kroz implementaciju **Zakona o matičnim registrima**³⁸ koji omogućava trans osobama da promijene oznaku pola, ali bez jasnih smjernica o samoj proceduri, što u praksi onemogućava transrodnim osobama promjenu oznake pola bez prethodno obavljene **sterilizacije**. Ovakva praksa je u potpunosti u suprotnosti sa međunarodnim pravom i presudama Evropskog suda za ljudska prava, koji je 2017. donio presudu kojom sterilizaciju i sve intervencije koje mogu dovesti do sterilizacije, uključujući hormonsku terapiju, kao preduslov za pravno prepoznavanje roda, smatra jasnim kršenjem ljudskih prava.³⁹ Upravo iz tog razloga, nova **Strategija za unapređenje kvaliteta života LGBTI osoba u Crnoj Gori za period 2019-2023.**, definiše kao jedan od strateških ciljeva kreiranje **Zakona o rodnom identitetu** koji će biti u potpunosti usklađen sa međunarodnim pravom i obavezama. Prijedlog Zakona o rodnom identitetu koji je predstavljen od strane LGBTIQ Asocijacije Queer Montenegro, NVO Juventas i Institut za pravne studije, a uz konsultacije sa Asocijacijom Spektra, predlaže model pravnog prepoznanja roda bez medicinskih intervencija kao preduslova,

37 Pravilnik o utvrđivanju medicinskih razloga za promjenu pola, Službeni list Crne Gore, br. 14/2012

38 Član 6, Zakon o matičnim registrima, Službeni list Crne Gore, br. 47/2008, 41/2010, 40/2011 - dr. zakon i 55/2016

39 Gatineau-Fattaccini, Thouin-Palat, Boucard, Fournier, J., & Pierrat, E. (2017). *Affaire A.P., Garçon et T Nicot c. France*

te izričito zabranjuje sprovođenje hirurških intervencija korekcije pola (koje nisu zdravstveno indikovane) nad interpolnom djecom i odraslim osobama, bez njihovog pristanka.

Strategija za unapređenje kvaliteta života LGBTI osoba u Crnoj Gori za period 2019-2023, drugi je strateški dokument koji se bavi specifično ljudskim pravima LGBTI osoba u Crnoj Gori.⁴⁰ Strategija ima sveobuhvatan pristup ljudskim pravima LGBTI osoba u Crnoj Gori, te definiše strateške ciljeve i aktivnosti u sljedećim oblastima: društveno prihvatanje LGBTI osoba, bezbjednost i zaštita ljudskih prava LGBTI osoba, zapošljavanje i pristup radu, zdravstvena zaštita, socijalna zaštita i LGBTI turizam. U oblasti **socijalne zaštite**, Strategija naglašava da *“aktivnosti na edukaciji zaposlenih u centrima za socijalni rad bi trebalo nastaviti i u narednom periodu do postizanja minimalnog obuhvata od 30%, kako bi se spriječio negativan uticaj fluktuacije kadra i shodnotomeojačali kapaciteti stručnih radnika/cau predmetnom pitanju. Takođe, neophodno je sistemski urediti položaj LGBTI skloništa kroz njegovo licenciranje, čime bi se stvorile pretpostavke za njegovu punu funkcionalnost i održivost, kako sa aspekta njegovog finansiranja, tako i u pogledu garantovanja nivoa kvaliteta i stručnosti u pružanja usluga njegovim korisnicima/ama.”* U tom kontekstu, definisan je sljedeći operativni cilj, kroz nekoliko mjera:

- Operativni cilj 3.3: „Unaprijeđen pristup uslugama socijalne zaštite i servisima podrške za LGBTI osobe.“
- Mjera 3.3.1: Edukovati stručneradnike u centrima za socijalni rad za senzibilan pristup u radu sa LGBTI osobama.
- Mjera 3.3.2: Konsultantska podrška postupku licenciranja specifičnih LGBTI usluga.
- Mjera 3.3.3: Podržati funkcionisanje specifičnih LGBTI usluga kroz Javne konkurse za finansiranje projekata/programa nevladinih organizacija

---

40 Prva Strategija za unapređenje kvaliteta života LGBT osoba u Crnoj Gori bila je implementirana u periodu 2013-2018, te nije uključivala interpolne osobe, dok je ljudska prava transrodnih osoba tretirala samo u domenu zdravstvene zaštite.

MEĐUNARODNO PRAVO I PREPORUKE

Za ljudska prava transrodnih i interpolnih osoba od velikog su značaja međunarodna dokumenta, koja predstavljaju osnovu za poštovanje ljudskih prava rodno i polno različitih osoba, a na kojima se temelje pravna i strateška dokumenta Crne Gore:

 Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda⁴¹ (Rim 04.11.1950.godine) kojom se uređuje zabrana diskriminacije i uživanje prava i sloboda bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovjest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status;

 Preporuka Komiteta ministara Savjeta Evrope državama članicama⁴² br. (2010)/5, o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, kojima se preporučuje ukidanje zakonodavnih i drugih mjera koje za posljedicu imaju diskriminaciju LGBT osoba, kao i da usvoje i sprovedu mjere koje će služiti borbi protiv diskriminacije, poštovanju ljudskih prava i promovisanju tolerancije ;

 Rezolucija Evropskog parlamenta o pravima interpolnih osoba (2018(2878)(RSP))⁴³, kojom se sve Evropska Komisija i sve države članice pozivaju na kreiranje legistative koja će regulisati ljudska prava interpolnih osoba, oštro osuđuje

41 The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Rome, 1950. Dostupno na: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c>

42 Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity, Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/sogi/rec-2010-5>

43 European parliament resolution on rights of intersex persons (2018)2878 (RSP)), Dostupno na: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0128_EN.html?redirect

operativne zahvate „normalizacije“ nad interpolnim osobama, ukazuje na neophodnost obezbjeđivanja adekvatne zdravstvene i socijalne zaštite, poziva na depatologizaciju interpolnih osoba, te ukazuje na značaj saradnje između država članica i organizacija koje se bave zaštitom i promocijom ljudskih prava interpolnih osoba, te podrške radu ovakvih organizacija;

Rezolucija Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope 2191 (2017) o promociji ljudskih prava i eliminaciji diskriminacije prema interpolnim osobama⁴⁴, poziva države članice da rade na podizanju svijesti o diskriminaciji interpolnih osoba, zabrane medicinske intervencije „normalizacije“ bez prethodne saglasnosti interpolnih osoba, a koje nisu zdravstveno indikovane, unaprijedi pristup zdravstvenoj zaštiti interpolnih osoba, obezbijedi pravno priznanje roda bazirano na samoodređenju, te dalje radi na eliminaciji diskriminacije interpolnih osoba kroz sprovođenje istraživanja i kampanja podizanja svijesti;

Rezolucija Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope 2048 (2015): Diskriminacija trans osoba u Evropi⁴⁵, poziva zemlje članice da obezbijede adekvatne mehanizme u borbi protiv diskriminacije transrodnih osoba, sprovede istraživanja o diskriminaciji trans osoba, uključuje organizacije koje se bave zaštitom i promocijom ljudskih prava transrodnih osoba u kreiranje i sprovođenje politika koje se tiču ljudskih prava trans osoba, te da obezbijede adekvatan pristup pravnoj zaštiti, pravnom prepoznanju roda na temelju samoodređenja, kao i sprovede kampanje podizanja svijesti i edukacije profesionalaca/kinja različitih struka, a u vezi sa ljudskim pravima transrodnih osoba;

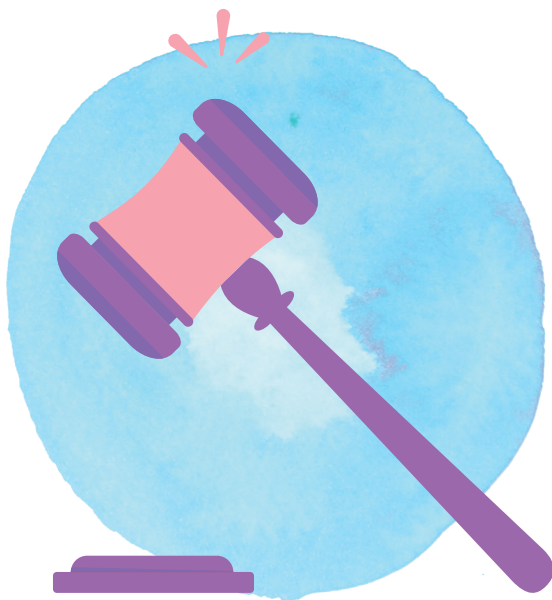
---

44 Concil of Europe Parliamentary Assembly Resolution 2191 (2017): Promoting the human rights of and eliminating discrimination against intersex people, Dostupno na: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=24232&lang=en>

45 Concil of Europe Parliamentary Assembly Resolution 2048 (2015): Discrimination against transgender people in Europe, Dostupno na: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21736>

CEDAW - Komitet za eliminaciju diskriminacije prema ženama, u svojim zaključnim preporukama 2017, upućenih Crnoj Gori, navodi da je neophodno da Vlada pokaže nultu toleranciju u odnosu na diskriminaciju i nasilje prema LBT ženama, sa adekvatnim kaznama za počinioce/teljke.⁴⁶

---

46 Concluding observations on the second periodic report of Montenegro, Committee of the Elimination of Discrimination against Women, 21st July 2017. Dostupno online na: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhsgOTxO5cLIZ0CwAvhyns%2By-JkiEj7TvkpzcCWIaw%2FXo5zl6Qpj9bMmh8y7A8ieXBJtxM8ba0hn-ToMqMn5d4ngDsz828dhdfR8T%2BsR8uNG2UYs>

DISKRIMINACIJA TRANSRODNIH I INTERPOLNIH OSOBA U CRNOJ GORI

Transrodne osobe, naročito mladi, često su suočeni sa raznim nelagodnim osjećajima po pitanju svog rodnog identiteta, usljed snažne stigme koja i dalje postoji u društvu oko svih onih koji su rodno i/ili polno drugačiji. Nacionalno LGBT istraživanje sprovedeno u Velikoj Britaniji 2018.⁴⁷ godine, koje je uključilo 15000 transrodnih i nebinarnih osoba, ukazalo je na sljedeće zabrinjavajuće podatke:

 69% trans ispitanika/ca starosti 16-17 godina, daju podatke da nijesu u mogućnosti da žive autentično svoje identitete, zbog straha od negativne reakcije okoline.

 68% trans ispitanika/ca ukazuje da nastavno osoblje u njihovim školama nema znanje i razumijevanje o problemima sa kojima se suočavaju trans učenici/e

 14% trans ispitanika/ca starosti 16-17 godina, kao i 13% starosti 18-24 godine je bilo prinuđeno da prođe ili je bilo nuđeno a prođe konverzionu terapiju⁴⁸, koja je danas u mnogim zemljama zakonom zabranjena i smatra se oštrim kršenjem ljudskih prava

---

47 National LGBT Survey, Government Equality Office, 2018. Dostupno na: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/721704/LGBT-survey-research-report.pdf

48 Konverzion terapija je pseudonaučna praksa koja podrazumijeva pokušaje da se nečija seksualna orijetnacija ili rodni identitet izmijeni. Počiva na nehumanim i vrlo traumatičnim metodama. Tehnike korištene u terapiji konverzije u Sjedinjenim Državama i zapadnoj Europi uključuju lobotomije, hemijsku kastraciju s hormonskim liječenjem; averzivni tretmani, kao "primjena električnog udara na ruke i / ili genitalije"; ljekove koji izazivaju mučninu koji se primjenjuju istovremeno s predstavljanjem homoerotskih stimulusa"; i "masturbacijsko obnavljanje". Novije kliničke tehnike korištene u Sjedinjenim Državama ograničene su na savjetovanje, vizualizaciju, obuku socijalnih vještina, psihoanalitičku terapiju i duhovne intervencije poput „molitve i grupne podrške i pritiska“, iako postoje izvještaji o averzivnim tretmanima kroz neli-cencirane prakse već od devedesetih godina.

Ovakvi podaci mogu se dopuniti sa podatkom da 96% trans mladih daje podatak da je nekad pristupilo samopovređivanju, te da je 48% trans odraslih pokušalo u nekom momentu da izvrši samoubistvo.⁴⁹

U Crnoj Gori, transrodne, rodno varijantne i interpolne osobe doživljavaju fizičko, psihičko, verbalno i/ili seksualno nasilje, isključivo zbog svoje rodne i polne različitosti, često počevši od porodice, zatim u školi, na poslu, u institucijama i društvu. Postoji značajan broj neprijavljenih slučajeva diskriminacije i nasilja nad transrodnim i rodno varijantnim osobama, prilikom traženja mjesta za stanovanje, zaposlenja, kao i u okviru obrazovnog sistema, ali i prilikom samog procesa "autovanja" porodici i svojoj bližoj i široj okolini.

Upravo iz ovog razloga, u cilju pružanja podrške transrodnim, rodno varijantnim i interpolnim osobama, neophodno je razumjeti specifičnost problema sa kojima se susrijeću u raznim sferama života, te je uloga socijalnih radnika/ca da pruže podršku osobi da na što lakši način prođe proces prije svega socijalne tranzicije u skladu sa svojim rodnom identitetom, željama i potrebama, bez obzira da li osoba želi pristupiti medicinskom procesu prilagođavanja pola.

---

49 J. McNeal, L. Bailey, S. Ellis, J. Morton, M. Raegan. Trans Mental Health Study. 2012. Dostupno na: https://www.gires.org.uk/wp-content/uploads/2014/08/trans_mh_study.pdf

Nasilje u porodici

Uzimajući u obzir činjenicu da se mnoge transrodne osobe, suočavaju sa neprihvatanjem i / ili nasiljem od strane porodica, a vrlo je malo slučajeva prijave nasilja u porodici od strane trans osoba (ili uopšte), mnoge osobe nalaze se u situaciji neminovnog nasilja i zlostavljanja. Poteškoće sa kojima se trans osobe suočavaju u oblasti zapošljavanja stavljaju ih u veći rizik od beskućništva, pa često odlučuju da ostanu u svojoj porodičnoj kući gdje doživljavaju nasilje, ili gube krov nad glavom nakon odbacivanja od strane porodice.

Mnoge interpolne osobe žive skriveno od strane svojih porodica, noseći sram i strah zbog svoje različitosti, bilo da su podvrgnute operacijama normalizacije pola na rođenju/u djetinjstvu ili ne. Nekad nasilje nad interpolnim osobama u porodici dolazi upravo iz nemogućnosti porodica da se nose sa sramom i strahom koji osjećaju i sami/e, što dodatno intenzivira krug sistemskog nasilja u kojem se nalaze i interpolna osoba i njena porodica.

Diskriminacija u oblasti obrazovnog sistema

Mnoge mlade trans osobe su često u situaciji da doživljavaju visok stepen vršnjačkog nasilja u školama zbog svog rodnog identiteta i/ili rodnog izražavanja, usljede čega se nerijetko dešava da napuštaju obrazovni sistem, što ih dalje marginalizuje u pogledu šansi za pronalaženje adekvatnog zaposlenja. Ovo su samo neki od faktora koji dovode do povišenih rizika od socijalnog isključivanja transrodnih i rodno varijantnih osoba. Mlade trans osobe su u značajnom riziku od vršnjačkog nasilja u školi,⁵⁰ zlostavljanja, samodestruktivnog ponašanja, i samoubistva⁵¹, kao

50 Kosciw, J. G., & Diaz, E. M. (2005). The 2005 National School Climate Survey. New York: Gay Lesbian and Straight Education Network.

51 Brooks, F. L. (2005). Transgender behavior in boys: The social work response. Doctoral dissertation, Simmons College School of Social Work.

i verbalnog i fizičkog zlostavljanja u njihovim porodicama.⁵²

Mlade interpolne osobe mogu se suočiti sa izrazitim nelagodnostima i neprijatnostima u svim onim situacijama u kojima je neophodno da pokažu svoje tijelo - prilikom sistematskih pregleda, u svlačionicama, školskim kupatilima, bazenima itd. Mnoge interpolne osobe takođe prekidaju obrazovanje upravo iz razloga da se ne bi izlagale vršnjačkom nasilju.

Diskriminacija u oblasti rada

Podaci dobijeni radom Asocijacije Spektra sa klijentima/kinja, ali i drugih LGBTIQ organizacija kao što su Kvir Montenegro i NVO Juventas, ukazuju na činjenicu da se trans osobe suočavaju s velikim stepenom diskriminacije od strane poslodavaca/ki, te da im se u većini slučajeva uskraćuje pristup zapošljavanju nakon što otkriju svoj rodni identitet poslodavcu/ki, bilo da se to desi prilikom pokazivanja ličnih dokumenata koja nijesu u mogućnosti da promijene prije obavljene sterilizacije, bilo da se desi "prinudno autovanje" u slučajevima kada ih neko poznaje. Iskustvo takođe pokazuje da mnogi/e poslodavci/e nijesu upoznati/e sa ljudskim pravima LGBTI osoba, naročito kada su u pitanju transrodne osobe, često navodeći da mogu imati "problema sa inspekcijom" ako zaposle trans osobe sa ličnim dokumentima u kojima oznaka pola ne odgovara njihovom rodnom izražaju.

Diskriminacija u oblasti stanovanja

U većini slučajeva, prilikom potražnje mjesta stanovanja, stanodavci/ke traže lična dokumenta kako bi zaključili/e ugovor sa osobom koja živi u njihovoj stambenoj jedinici. U ovim situacijama, mnoge trans osobe se suočavaju s diskriminacijom jer bivaju odbijene od strane stanodavaca/ki, usljed nepodudaranja između

52 Grossman, A. H., D'Augelli, A. R., Howell, T. J., & Hubbard, S. (2005). Parent's reactions to transgender youth's gender nonconforming expression and identity. *Journal of Gay and Lesbian Social Services*, 18(1), 3-16.

oznake pola i ličnog izgleda, ličnog imena koje neke trans osobe promijene, ali ne i oznaku pola, ili jednostavno kada osoba otkrije svoj rodni identitet, ili bude prepoznata. Ovo su takođe vrlo rizične situacije u kojima nerijetko dolazi do maltretiranja, nasilja, ucjenjivanja itd.

Diskriminacija interpolnih osoba u zdravstvu

Najveći problemi sa kojima se interpolne osobe suočavaju su neadekvatan medicinski tretman nakon rođenja i tokom života. Pitanje medikalizacije interpolnih osoba je neophodno sagledati prije svega kroz medicinske intervencije i operacije "normalizacije" pola kod novorođenčadi i djece, kao i nepotrebnu patologizaciju varijacija u razvoju polnih karakteristika. Intepolne osobe širom svijeta su podvrgnute operacijama normalizacije pola, u koje spadaju kliterodektomija, labioplastika, gonadektomija, popravke hipospadija i tretmani koji uključuju steroide i polne hormone. Ovakve procedure se često sprovode nad bebama tokom ranog djetinjstva kada interpolne osobe nisu u mogućnosti da daju svoju saglasnost uz potpunu informisanost i kada ovakva procedura nije medicinski neophodna. Navedeni tretmani ostavljaju doživotne posljedice, među kojima su sterilnost, genitalna neosjetljivost, smanjena ili potpuno oštećena seksualna funkcija, hronični bolovi, krvarenja i infekcije, postoperativna depresija i trauma (koju su pojedine osobe poistovjetile sa osjećajem silovanja), ožiljci po tijelu, metabolički disbalans i druge.⁵³ Istraživanja u Njemačkoj su pokazala da je 96% interpolnih osoba u svim kategorijama do sad primilo hormonsku terapiju, od čega je 64% podvrgnuto gonadektomiji, 38% smanjenju klitorisa, 33% vaginalnim operacijama, a 13% korekcijama urinarnog trakta.⁵⁴ Dodatno,

53 Pandurević, D. (2017). Tijela koja nadilaze binarnost: Preporuke za unapređenje pravnog i medicinskog pristupa interpolnim osobama u BiH. ISSN 2303-6079. Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

54 Izvještaj Rupprecht Marlene pred Parlamentarnom skupštinom Savjeta Evrope: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-en.asp?FileID=20057&lang=en>

roditelji daju pristanak na operacije u ime svoje interpolne djece, međutim, često u okolnostima nemanja pristupa adekvatnim informacijama. Pitanje pristanka roditelja i njihove informisanosti je jedno od spornih pitanja, upravo jer često dobijaju informacije od zdravstvenih radnika/ca koje su vođene društvenim normama i željom da se dijete što prije uklopi u iste. Roditelji su često izloženi pritisku okoline i strahu kako će se dijete koje je polno različito uklopiti u normativnu sredinu. Procjene su da se pogrešan pol odredi u 8.5%-40% slučajeva interpolnih osoba.⁵⁵

Pitanje interpolne zajednice unutar zdravstvenog sistema otvoreno je 2017. godine⁵⁶, kada je Klinički centar Crne Gore dao zvaničnu izjavu da se operacije "korekcije pola" obavljaju u okviru ove ustanove nakon „detaljnih višestrukih testova utvrđivanja pola djeteta“. Ovi podaci su jasan pokazatelj neophodnosti daljnjeg obrazovanja zdravstvenih radnika/ca na temu ljudskih prava interpolnih osoba, kao i da država obezbijedi jasnu zaštitu prava na samoodređenje i zaštitu tjelesnog integritet interpolnih osoba.

---

55 Ljudska prava i interpolne osobe: Tematska publikacija koju objavljuje Komesar za ljudska prava Savjeta Evrope: <https://book.coe.int/en/commissioner-for-human-rights/6683-pdf-human-rights-and-intersex-people.html>

56 Vijesti: Jedna od 2000 beba interpolna, Dostupno na: <https://www.vijesti.me/r/jedna-od-2000-beba-je-interpolna>

SLUČAJEVI KRŠENJA LJUDSKIH PRAVA TRANSRODNIH OSOBA U CRNOJ GORI

U posljednjih 2 godine, zabilježeno je više slučajeva kršenja ljudskih prava transrodnih osoba, koji će neki biti opisani u nastavku teksta.

Slučaj 1.: Napad na H.K. trans ženu u septembru 2017. godine, u Podgorici.⁵⁷

H.K. je pretučena od strane nepoznatog muškarca na ulici u blizini svojeg doma, dok se vraćala kući u noćnim časovima. Incident se desio nakon njene vidljivosti na Povorci Ponosa, koja se desila nekoliko dana prije. Prije nego je pretučena, nepoznati muškarac u pratnji s drugim muškarcem je presreo i rekao joj: "Nećeš mi šetat ovuda pederčino jedna.", nakon što je oborio na zemlju i počeo da je tuče. Nakon što je uspjela da ustane, potrčala je u obližnji supermarket, u koji je pokušala da uđe, što joj radnici/e nisu dozvolili/e jer je bila sa psom. Uspjela je dok je trčala da nazove policiju. Napadač je izvukao iz marketa i nastavio da je tuče, dok ga nije zaustavio nepoznati prolaznik, pružajući joj ruku uz komentar: "Gospođice, jeste li dobro?". Nakon što se ona okrenula i pokazala lice, prolaznik je prokomentarisao: "A ti si muško... Možeš da nastaviš da ga tučeš." Međutim, napadaču je javljeno da policija dolazi, nakon čega je pobjegao, dok ih je Hana sačekala. Jedan od policijskih inspektora je nakon otkrivanja identiteta napadača, pokušao da je ubijedi da odustane od tužbe, govoreći joj kako je u pitanju "mlad i dobar momak, koji to više neće uraditi", što je ona odbila. Tužioc je okarakterisao slučaj kao

⁵⁷ Podaci Asocijacije Spektra; Optužni prijedlog, Osnovno državno tužilaštvo, Kt.Br. 1183/17; Presuda Osnovni sud u Podgorici, K.Br. 192/18

nasilničko ponašanje sa elementima zločina iz mržnje, što je tek drugi slučaj okarakterisan na ovaj način, nakon uvođenja zločina iz mržnje u Krivični zakon 2014. godine. Nakon godinu dana sudskog procesa, donesena je prvostepena presuda u kojoj je okrivljeni osuđen upravo za nasilničko ponašanje sa elementima zločina iz mržnje, što je prva presuda zločina iz mržnje u Crnoj Gori.

Slučaj 2. : Kršenje prava na privatnost H.K., trans ženi u JU Dom zdravlja “Novi blok”, Podgorica.⁵⁸

Dana 12.10.2018. godine u Domu zdravlja „Novi blok“ na Zabjelu došlo je do incidenta, kada je H.K. otišla da izvadi krv, i istovremeno primi terapiju kada je medicinska tehničarka koja radi u smjeni nakon što je izvadila krv i primila terapiju, u momentu dok je podnositeljka pritužbe bila u hodniku, rekla medicinskom tehničaru koji joj je vadio krv da je ona transrodna osoba uz čuđenje i glasno smijanje. Nakon što joj je H.K. tražila ime i prezime, što je medicinska tehničara odbila da joj kaže, odlučila je da prijavi slučaj. Podnositeljka pritužbe se obratila Zaštitniku zbog činjenice što je više puta bila žrtva nasilja kako od poznatih tako i nepoznatih počinitelaca, i samim iznošenjem informacija od strane medicinske tehničarke koja je otkrila informacije koje se tiču terapije i njenog procesa prilagođavanja pola drugim medicinskim službenicima, grubo krše njeno pravo na privatnost, te je navode na zaključak da će isti taj medicinski tehničar širiti informacije o njenoj privatnosti i samim tim dovesti je do novog nasilja. Zaštitnik je u datom slučaju utvrdio povredu prava na privatnost, te omogućio medijaciju na sastanku između predstavnika/ca Doma zdravlja Podgorica, podnositeljke tužbe i Asocijacije Spektra, na kojem su se predstavnici/e JU Dom zdravlja upoznali/e sa problemima sa kojima se suočavaju transrodne osobe, te obavezali/e na preduzimanje koraka u cilju zaštite ljudskih prava i prava pacijenata transrodnih i interpolnih osoba.

⁵⁸ Mišljenje Zaštitnika broj: 702/18, http://www.ombudsman.co.me/docs/1551275736_31122018-prpeoruka-dzpg.pdf

Slučaj 3: Napad na transrodnog učenika N.I., aktivistu Asocijacije Spektra, u martu 2018. Godine:⁵⁹

N.I. je u kontinuitetu doživljavao nasilje u JU Srednjoj medicinskoj školi i Učeničkom domu u Podgorici tokom 2017/2018. Godini. Većina profesora/ki u njegovoj srednjoj školi odbila je da koristi njegovo izabrano ime, a većina učenika/ca u školi, kao i Učeničkom domu, uznemiravali su ga verbalno ili fizički. Nakon što se obratio Spektri, tražeći podršku i pomoć, Spektra je podnijela zahtjev upravi studentskog doma da utiče na vaspitače/čice koji su odbili da ga podrže i time obeshrabre učenike/ce u vršenju daljeg nasilja. Problem nije riješen odmah, što je za posljedicu imalo da ga je nekoliko učenika/ca napadalo, nanoseći mu lakše povrede, koje su se dogodile nakon što je N.I. javno govorio o svom rodnom identitetu. Slučaj je prijavljen policiji, koja je identifikovala napadače, i predala slučaj državnom tužiocu. Slučaj je završio opomenama za 2 napadača, dok su ostali obilježeni kao svjedoci. Nakon ovog događaja, N.I. je napustio Učenički dom, gdje se nije osjećao sigurno, jer se uznemiravanje nije zaustavilo, a dio vaspitača/čica u Učeničkom domu nastavilo je iskazivanje neprihvatanja njegovog rodno identiteta. Nakon što je neko kratko vrijeme boravio u prijateljskoj kući, ostao je bez mjesta za boravak, nakon čega je Asocijacija Spektra podnijela zahtjev studentskom domu da mu pomogne u ovoj konkretnoj situaciji, a da ga zaštiti od daljnjeg nasilja. Odgovor menadžmenta Studentskog doma je primjer dobre prakse, jer su prevladali interna pravila i primili ga natrag u studentski dom, dajući mu posebnu prostoriju u kojoj može biti zaštićen i siguran.

SISTEM SOCIJALNE ZAŠTITE U CRNOJ GORI: TRETMAN TRANSRODNIH, RODNO VARIJANTNIH I INTERPOLNIH OSOBA

U velikoj mjeri se potrebe transrodnih i interpolnih osoba ne razlikuju od potreba opšte populacije, ali svakako pokazuju određene specifičnosti. Crna Gora nema nijedan uspostavljen socijalni servis podrške LGBTIQ osobama, već sve servise podrške pružaju isključivo LGBTIQ organizacije.

- Drop in centar NVO Juventas, otvoren je u februaru 2011. Godine, kao prvi i jedini centar ovog tipa u Crnoj Gori, a u kojem LGBTIQ osobe imaju pristup ljekaru/ki, psihološkoj podršci, servisu prevencije HIV-a i polno prenosivih infekcija (u saradnji sa Kvir Montenegro), socijalnim radnicima/cama i vršnjačkoj podršci sa primarnim servisom prevencije HIV-a i polno prenosivih infekcija među MSM populacijom (muškarcima koji imaju seks sa muškarcima). Finansiranje Drop-in centra, bilo je obezbijeđeno od strane Globalnog fonda 2015. Godine, nakon čega se država obavezala kroz Akcioni plan za implementaciju strategije za 2016. Godinu, međutim, podrška je izostala. Održanje Drop in centra nakon povlačenja Globalnog fonda je sprovedeno isključivo kroz kontribuciju nevladinih organizacija NVO Juventas i Kvir Montenegro, te volonterski rad LBGT aktivista/kinja.
- Besplatnu pravnu pomoć i podrška u pratnji povjerljivog lica, koju pruža Kvir Montenegro
- Socijalne servise za transrodne osobe u organizaciji Asocijacije Spektra (grupa samopodrške, vršnjačka podrška, pratnja u ulozi povjerljivog lica)

Edukacije socijalnih radnika u socijalnim centrima sprovedene su od strane NVO Juventas, a edukatori/ke su bili i aktivisti/kinje Kvir Montenegro i Asocijacije Spektra. Ministarstvo rada i socijalnog staranja daje podatak, da je u tom kontekstu obučeno 10% zaposlenih u centrima za socijalni rad, za adekvatan i senzibilan pristup u radu sa LGBTI osobama.

Navedeni podaci ukazuju na neophodnost unapređenja socijalne zaštite za sve LGBTIQ osobe, s posebnim osvrtom na transrodne, rodno varijantne i interpolne osobe, kao naročito vulnerabilnu grupu u okviru veće, vrlo marginalizovane populacije u Crnoj Gori.

UNIVERZALNE PREPORUKE DOBRE I INKLUZIVNE PRAKSE ZA RAD SA RODNO/POLNO RAZLIČITIM OSOBAMA⁶⁰

Inkluzivna praksa sa afirmativnim pristupom bazirana je na individualnim potrebama osobe koja traži socijalnu zaštitu, te je senzitivna prema različitim rodnim identitetima, rodnim izražavanjima i tijelima. Ovakva praksa treba da ima za cilj priznavanje i poštovanje rodnih i polnih različitosti, te da pruži odgovor na specifične potrebe transrodnih i interpolnih osoba koje su u potrebi za socijalnom zaštitom. U nastavku teksta slijede univerzalne smjernice koje praksu socijalnih radnika/ca mogu učiniti inkluzivnom u odnosu na transrodne i interpolne osobe:

⁶⁰ Smjernice su prilagođene na osnovu prvog priručnika za socijalne radnike/ce za rad sa LGBT osobama na prostoru bivše Jugoslavije: Čolaković, J, dr Dakić, T., Kaluđerović, J., Kovačević, I. (2015). Vodič dobre prakse za socijalne radnike/ce u radu sa LGBT osobama, Juventus.

1. Budite iskreni prema sebi - preispitajte svoja shvatanja i stavove koji mogu uticati na Vaš profesionalni odnos prema transrodnim, rodno varijantnim i interpolnim osobama
2. Nemojte polaziti od pretpostavke da su svi vaši klijenti/kinje cisrodni/e
3. Stvorite pozitivno fizičko okruženje u Vašoj kancelariji koje čini da se transrodne, rodno varijantne i interpolne osobe osjete prihvaćenim i dobrodošlim
4. Procijenite da su rodni identitet i/ili polne karakteristike osobe relevantni za probleme u čijem rješavanju nastojite pomoći
5. Kada Vam osoba kaže da može biti ili da jeste transrodna, rodno varijantna ili interpolna, reagujte pozitivno i pružite im podršku
6. Upoznajte ih sa tim koje podatke ćete čuvati kao profesionalnu tajnu
7. Edukujte se za rad sa transrodnim, rodno varijantnim i interpolnim osobama
8. Budite upoznati s uslugama koje su na raspolaganju transrodnim, rodno varijantnim i interpolnim osobama u Vašoj zajednici
9. Pružite podršku i podstaknite učešće bliskih osoba
10. Budite spremni da radite sa mladim osobama

SPECIFIČNOSTI RADA SA TRANSRODNIIM I INTERPOLNIM OSOBAMA PRILIKOM PRUŽANJA USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE – DOBRA PRAKSA

Uloga socijalnih radnika/ca u procesu pružanja podrške i usluga socijalne zaštite transrodnim, rodno varijantnim i interpolnim osobama je od velikog značaja za olakšavanje samog procesa prilagođavanja pola, koji može biti vrlo zahtjevan i izazovan, naročito u kontekstu (ne)prihvatanja rodnog identiteta/izražavanja osobe od strane okoline.

Socijalni radnici/e su važna karika u sistemu podrške, te je adekvatan i poštujući tretman u sistemu socijalne zaštite, može pomoći polno i rodno različitim klijentima/kinjama da:

- ✓ Adresiraju sram i strah po pitanju svog rodnog identiteta/izražavanja/polnih karakteristika
- ✓ Razmotre mogućnosti obezbjeđivanja sigurnog okruženja u kojem će osoba biti slobodna da izrazi svoj rodni/polni identitet
- ✓ Reflektuju na uticaj sopstvene tranzicije različite aspekte svog života (porodica, posao, partnerstvo, obrazovanje), te da kreiraju zajedno klimu koja će obezbijediti cjelokupno ostvarenje ličnosti klijenta/kinje
- ✓ Prođu kroz proces medicinskog i/ili socijalnog prilagođavanja pola na što jednostavniji i sigurniji način
- ✓ Izađu iz nasilnih okruženja i/ili prijave slučajeve nasilja

Kako bi podrška socijalnih radnika/ca bila adekvatna, usklađena sa individualnim potrebama, poštujuća za rodni identitet, rodno izražavanje i/ili polne karakteristike transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih klijenata/kinja, u nastavku teksta slijede smjernice za kreiranje dobre i inkluzivne prakse.

Korišćenje ispravnih ličnih zamjenica je veoma važno za trans i inter osobe

Pitajte osobu za zamjenice koje koristi prilikom izražavanja. Nemojte pretpostavljati da osoba koristi zamjenice koje su u skladu sa percipiranim polom ili polom pripisanim na rođenju. Korišćenje zamjenica koje osoba koristi je jako važno za ostvarivanje povjerenja između socijalnog/e radnika/ce i klijenta/kinje. Korišćenje adekvatnih zamjenica je takođe od značaja i tokom pisanja **izvještaja** nakon tražene usluge socijalne zaštite

- Trans muškarci uglavnom koriste muške zamjenice (ON/NJEGOVO/NJEMU).
- Trans žene uglavnom koriste ženske zamjenice (ONA/NJENO/NJOJ).
- Nebinarne osobe nekad koriste zamjenice koje su u skladu sa polom pripisanim na rođenju, nekad suprotne, a nekad miješaju muške i ženske zamjenice. Da biste znali/e koje da koristite, pitajte osobu.

Jedan od načina pokretanja razgovora o zamjenicama može biti:

Primjer 1. „Ne volim da pretpostavljam ničije lične zamjenice, jer znam da se mnogo osoba rodno identifikuje drugačije od pola koji im je pripisan na rođenju. Da li želite da mi kažete koje zamjenice koristite?“

Primjer 2. „Dobar dan, ja sam socijali radnik Petar Petrović, koristim muške zamjenice. Da li želite da mi kažete koje zamjenice koristite vi?“

Ukoliko se desi da pogriješite nečije lične zamjenice tokom oslovljavanja, prepoznajte svoju grešku, izvinite se i nastavite dalje. Važno je da vaši klijenti/kinje vjeruju da ste spremni/e da prepoznate svoje greške i da vam je važno da ih ispravite, kako bi se odnos povjerenja gradio.

Oslovljavanje trans i inter osoba imenom i/ili prezimenom

Transrodne, rodno varijante i interpolne osobe često koriste ime koje im nije upisano u dokumentima. NPR. Osobi u dokumentima može pisati ime MILENA, dok koristi ime MARKO. Važno je da pitate osobu koje ime koristi i da to ime koristite. Važno je tokom prozivanja pacijenta/kinje na hodniku koristiti prezime, umjesto imena, jer u suprotnom možete otkriti rodni identitet osobe, što nerijetko dovodi do nasilja. Prepoznavanje važnosti korišćenja imena koje osoba koristi je značajan korak ka građenju povjerenja u odnosu socijalni/a radnik/ca – klijent/kinja.

Jedan od načina da pokrenete razgovor o imenu može biti:

Primjer 3. „Znam da mnoge osobe koriste ime drugačije od imena koje im piše u dokumentima. Da li je to slučaj sa vama, i ako jeste koje ime koristite?“

Primjer 4. „Da li želite da skrenem pažnju osoblju u Centru za socijalni rad da vas oslovljava imenom koje koristite, ili možda želite da vas oslovljavaju prezimenom?“

Uzimanje anamneze

Uzevši u obzir da trans identitet ili interpolno tijelo nije uvijek očigledna činjenica, te da je mnogo trans i inter osoba u strahu da otkriju svoj identitet i/ili polne karakteristike svom l socijalnom radniku/ci, neophodno je biti obazriv/a prilikom postavljanja pitanja koja mogu imati veze sa rodnim identitetom, rodnim izražavanjem, polnim karakteristikama i/ili polom

pripisanim na rođenju, prilikom uzimanja anamneze. Npr. važno je imati na umu da trans muškarci prolaze kroz neke procese karakteristične za ženski pol, te da trans žene prolaze kroz neke procese karakteristične za muški pol, ali i da im se iskustva u mnogome razlikuju od pola pripisanog na rođenju. Važno je prilikom postavljanja pitanja učiniti da se osoba osjeća lagodno, te obratiti pažnju da način prilikom formulacije pitanja, kako bi klijent/kinja stvorila povjerenje da razgovara slobodno o svom trans/inter iskustvu, te razvije kvalitetan odnos povjerenja. U nekim slučajevima, iako možete smatrati da je klijent/kinja transrodan/na, ovo može biti netačna pretpostavka. S druge strane, u nekim slučajevima klijent/kinja može smatrati da je njihova transrodnost/interpolnost irelevantna za konkretan slučaj i povod traženja socijalne zaštite, što u potpunosti treba ispoštovati. Ukoliko smatrate da je za slučaj ipak relevantno trans/inter iskustvo klijenta/kinje, potrudite se da na neintruzivan način objasnite razloge postavljanja pitanja o rodnom identitetu/izražavanju i/ili polnim karakteristikama.

Jedan od načina za pokretanje razgovora o rodu, a bez impliciranja nečijeg identiteta može biti sljedeći:

Primjer 5. „S obzirom da je u mnogim slučajevima rod važan faktor, a uz poštovanje prava svake osobe da se identifikuje u skladu sa svojim osjećajem, klijente/kinje obično pitam kako se identifikuju rodno i da li se identifikuju drugačije od pola pripisanog na rođenju. Sve što kažete na ovu temu biće strogo povjerljivo među nama. Ukoliko se ovo pitanje ne odnosi na vas, recite mi i nastavljamo dalje.“

Prilikom uzimanja anamneze važno je takođe *ne pretpostavljati da osoba je prošla proces prilagođavanja pola ili da ga želi proći*. Pitanja koja su u vezi sa tranzicijom bi trebala biti senzitivna i pokazati klijentu/kinji da je socijalni/a radnik/ca svjestan/na individualnih potreba klijenta/kinje.

Primjer 6. „Da li ste ikada uzimali hormonsku terapiju u cilju prilagođavanja pola? Ukoliko jeste, da li je terapija bila propisana od strane ljekara/ke? Da li su postojali neki rizici/zabrinutosti/komplikacije tokom perioda uzimanja hormonske terapije? Ukoliko niste, da li planirate/želite?“

Primjer 7. „Da li ste se ikad podvrgnuli nekoj hirurgskoj intervenciji u cilju prilagođavanja pola? Ukoliko jeste, kojoj? Da li su postojali neki rizici/zabrinutosti/komplikacije u vezi sa hirurgskom intervencijom? Ukoliko niste, da li planirate/želite?“

Neke interpolne osobe nose velike traume u odnosu na prethodna iskustva sa hormonskom terapijom/hirurgskim intervencijama, koje su obavljene nad njihovim tijelima često bez njihovog pristanka ili bez adekvatnog informisanog pristanka. Neke interpolne osobe ni ne znaju da li i ako da, koje intervencije su obavljene nad njima, naročito ako su obavljene tokom ranog djetinjstva. Upravo iz ovih razloga, neophodno je pažljivo pristupiti uzimanju anamneze i uložiti maksimalne napore da se osoba ne retraumatizuje tokom ovog procesa.

Važno je, takođe, pažljivo pristupiti pitanjima vezanim uz seksualno/reproduktivno zdravlje. Neke trans osobe (npr. neke trans žene) su u povišenom riziku od HIV-a i polno prenosivih infekcija. Neke su takođe u povišenom riziku od seksualnog nasilja. Važno je ne pretpostavljati seksualnu orijentaciju, kao ni seksualnu praksu, koja može biti različita kao kod svih ostalih osoba. Mnoge trans osobe žive u siromaštvu i/ili beskućništvu, što je takođe važan podatak za cjelokupnu procjenu socijalnih rizika. Od značaja je imati na umu da je neophodno pokazati visok senzibilitet prilikom postavljanja ovih pitanja i ne pretpostavljati da je ovo slučaj sa svim trans/inter osobama.

Poštovanje klijentove/kinje autonomije

Iako je važno prepoznati ozbiljnost procesa prilagođavanja pola, sa ciljem pružanja adekvatne podrške, neophodno je poštovati autonomiju osobe koja je tražila socijalnu zaštitu. Nekad se odluke koje osoba želi da donese, vezano za proces autovanja, ili sami proces medicinskog prilagođavanja pola, ne čine nekad kao najbolji izbor. Važno je slušati klijentove/kinjine želje i potrebe, te dozvoliti osobi da donosi svoje odluke. Trans i inter osobe su često u životu bile lišene mogućnosti odlučivanja o svom životu, bilo u pogledu izražavanja svog identiteta, bilo u pogledu donošenja odluka o svom tijelu, te je stoga važno da se osoba osjeća kao da ima kontrolu nad svojim odlukama. Kreirajte podržavajuće okruženje, u kojem će se osoba osjećati sigurno i u kojem će svojim tempom donositi odluke koje smatra da su najbolje sopstveni život. Naročito je važno ne odgovarati osobu od autovanja i/ili tranzicije, te ne pokazivati neodobrovanje odluka koje osoba donosi.

46

Privatnost

Poštovanje privatnosti svih klijenata/kinja je od izuzetnog značaja, i jedno od najvažnijih prava svake osobe koja traži socijalnu zaštitu. Za transrodne, rodno varijantne i interpolne osobe, naročito je važno poštovanje privatnosti, jer nerijetko slučajno ili namjerno otkrivanje rodnog/polnog identiteta osobe dovodi do nasilja bilo u porodici, bilo na ulici ili u institucijama.

- Nemojte razgovarati sa svojim kolegama/inicama o rodnom/polnom identitetu klijenta/kinje
- Preduzmite sve neophodne mjere kako biste sačuvali/e identitet transrodne, rodno varijantne i interpolne osobe koja traži socijalnu zaštitu
- Pitajte osobu prije nego li pozovete druge kolege/inice da prisustvuju pregledu ili učestvuju u pružanju socijalne zaštite osobi

- Ne otkrivajte drugim osobama ime i zamjenice koje osoba koristi (ne žive sve osobe slobodno i otvoreno!)
- Ne dijelite drugim trans, inter i rodno varijantnim klijentima/kinjama identitet osobe kojoj pružate socijalnu zaštitu

Poštovanje privatnosti transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih klijenata/kinja znači zaštitu od nasilja i dalje diskriminacije!

Prostorije/Sobe/WC-i

Omogućite pristup transrodnim, rodno varijantnim i interpolnim pacijentima/kinjama pristup prostorijama, sobama ili wc-ima koji su u skladu sa njihovim rodnom. Nekim osobama je važno da budu smještene u sobama u kojima su smještene osobe istog roda, dok je nekima lakše suprotnog. Pitajte osobu u kojim prostorijama se osjeća ugodnije.

Pružite podršku roditeljima/starateljima da prevaziđu potencijalne strahove i nelagodu

Roditelji se mogu osjećati zbunjeno i preplavljeno dok pokušavaju da razriješe kroz mnoge aspekte tranzicije svog djeteta. Strah je jedno od najsnažnijih osjećanja mnogih roditelja. Roditelji koji krenu sa svojom djecom kroz rodnu

tranziciju mogu se plašiti nepoznatog. Socijalni/e radnici/e mogu pomoći roditeljima da razvrstaju sve relevantne informacije i mogu olakšati informisano odlučivanje. Roditelji transrodnih mladih često se fokusiraju na osjećaj gubitka nakon što im sin ili ćerka pokrenu tranziciju. Transrodna djeca često mijenjaju svoja imena kao dio tranzicije. Za neke roditelje je gubitak imena koje su ljubavljju darovali djetetu posebno težak. Neki se roditelji odluče prisustvovati lokalnim grupama za podršku i konferencijama vezanim za transrodne osobe kako bi se lično povezali sa stručnjacima i s vršnjacima. Nekim roditeljima je od velikog značaja da porazgovaraju sa drugim roditeljem koji je prošao isto. Neke je strah i sram da sa bilo kim razgovaraju o tome, te im je važno pružiti podršku u pravcu oslobađanja od ovakvih emocija i shvatanja da je sa njihovim djetetom sve u redu. Strah od osude ili odbacivanja vrlo je čest. Roditelji se bore s dilemama koliko „otvoreni“ da budu unutar svojih širih porodica, u svojim zajednicama i u svojim školama. Dijeljenje informacija o djetetovoj tranziciji može biti zastrašujuće, pa je rad sa roditeljima kroz ovaj proces od krucijalnog značaja. U nekim zajednicama može biti nebezbedno da roditelji ili mladi ljudi javno budu „vani“. Neki roditelji se boje da će izgubiti starateljstvo nad djetetom, naročito ukoliko se radi o razvedenim roditeljima, ili roditeljima koji su u procesu brakorazvodne parnice, u kojoj se odlučuje o starateljstvu. Dobro informisani roditelji će vjerovatno osjetiti i povećan osjećaj povjerenja u svoje odlučivanje u vezi s djetetovom tranzicijom. Upravo iz svih ovih razloga, ali i mnogih drugih, važno je pružiti podršku roditeljima, naravno sa prioritarnim fokusom na trans osobi, njenim potrebama i željama, te vodeći se njenim najboljim interesom.

Pružite podršku transrodnoj i interpolnoj osobi da prevaziđe sopstvene osjećaje nelagode, straha i srama

Iz svega navedenog može se zaključiti da transrodne i interpolne osobe često doživljavaju nelagodne osjećaje različitog intenziteta, naročito ukoliko su mlade, te još uvijek neosnažene za nošenje sa raznim oblicima nasilja i diskriminacije. Uloga socijalnog/e radnika/ce jeste da adresira ovu nelagodu, te da pruži podršku osobi da se na najbolji mogući način nosi sa svojom okolinom, pritom vodeći računa da se osoba nalazi u sigurnom okruženju koje će joj omogućiti rad u pravcu oslobađanja i oslobođenja. Odnos povjerenja između transrodne i/ili interpolne osobe i socijalnog/e radnika/ce je od izuzetnog značaja, kako za razvijanje povjerenja transrodnih i/ili interpolnih osoba u institucije, tako i radi postepenog građenja odnosa povjerenja u sigurnom okruženju, što će omogućiti osobi da razvija zdrave odnose u svom okruženju.

Uključivanje multidisciplinarnog tima

Nekad, kako bi se pružila cjelokupna socijalna zaštita transrodnim, rodno varijantnim i interpolnim osobama, te omogućilo pružanje podrške u svim segmentima života, potrebno je uključiti multidisciplinarni tim i druge institucije sistema. Važno je uvijek konsultovati osobu prije uključivanja drugih osoba u proces, te objasniti zašto smatrate da je to neophodno.

spectra

PODRŠKA TRANSRODNIM, RODNO VARIJANTNIM I INTERPOLNIM OSOBAMA

S obzirom na kompleksnost životne situacije u kojoj se nalaze transrodne, rodno varijantne i interpolne osobe, važno je pružiti sveobuhvatnu podršku, sa ciljem obezbjeđivanja što boljih životnih uslova za postizanje najvišeg mogućeg standarda kvaliteta života pomenutih ranjivih grupa.

Svjetska zdravstvena organizacija definiše zdravlje kao stanje potpunog fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti i slabosti⁶¹.

Stoga, važno je imati na umu važnost uloge zdravstvenih radnika/ca, ne samo u pružanju usluga zdravstvene zaštite, već i pružanju podrške u cjelokupnom procesu unapređenja zdravlja i blagostanja transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba.

Stimulirajući, važno je imati na umu da vaninstitucija zdravstvene zaštite, postoje servisi podrške koji su od ključne važnosti za transrodne, rodno varijantne i interpolne osobe:

---

61 World Health Organization. (2006). Constitution of the World Health Organization – Basic Documents, Forty-fifth edition, Supplement, October 2006.

Grupa samopodrške koju organizuje Asocijacija Spektra, svakog četvrtka u 18:00. Grupa se bavi pitanjima samoprihvatanja, identiteta, tijela, seksualnosti, partnerskih veza, porodice, diskriminacije u društvu, razvijanjem mehanizama za odbranu od nasilja i diskriminacije i svim drugim temama koje su od značaja za transrodne i rodno varijantne osobe.

Kontakt: Hana Konatar ✉ hana.spektra@gmail.com

Individualne vršnjačke konsultacije podrazumijevaju vršnjačko savjetovanje sa trans aktivistima/kinjama Asocijacije Spektra na siguran i povjerljiv način u sigurnom prostoru. Konsultacije se obavljaju uživo, preko telefona i online.

Nikola Ilić ✉ nikolailic.spektra@gmail.com

☎ **068/426-695**

Facilitaciju pristupa zdravstvenim uslugama pruža Asocijacija Spektra, a obuhvata olakšavanje pristupa medicinskim stručnjacima/kinjama koji/e imaju iskustva u radu sa trans osobama, pružanje pratnje i podrške tokom traženja zdravstvenih usluga, kao i pružanje podrške tokom samog procesa prilagođavanja pola.

Jovan Ulićević ✉ jovan.spektra@gmail.com

☎ **067/135-205**

Podrška prilikom prijave nasilja i/ili diskriminacije koju pruža tim Spektre podrazumijeva učestvovanje u ulozi zastupništva i/ili povjerljivog lica, ali i pružanje podrške osobi u cilju boljeg nošenja sa konkretnim slučajem.

Jovan Ulićević ✉ jovan.spektra@gmail.com

☎ **067/135-205**

Besplatna pravna pomoć koju pruža LGBTIQ Asocijacija Queer Montenegro, a kroz koju LGBTIQ osobe mogu dobiti besplatno pravno savjetovanje i zastupanje u svim slučajevima nasilja i diskriminacije koje uključuje seksualnu orijentaciju, rodni identitet, rodno izražavanje i/ili polne karakteristike.

Danijel Kalezić

danijel@queermontenegro.org

067/309-399

Prevenција HIV-a i polno prenosivih infekcija podrazumijeva usluge koje pruža LGBTIQ Asocijacija Queer Montenegro i NVO Juventas. Usluge se ogledaju u pružanju informacija o prevenciji HIV-a i PPI, obezbjeđivanju materijala zaštite tokom seksualnih odnosa, sterilnog materijala za injektiranje droga, psihološke, medicinske i socijalne podrške, organizovanja anonimnog testiranja, kao i pružanje podrške tokom testiranja, ali i facilitaciji pristupa terapiji HIV-a i polno prenosivih infekcija.

Jelena Čolaković

jelena.colakovic@gmail.com

Danijel Kalezić

danijel@queermontenegro.org

067/309-399

LITERATURA:

1. Altilio, T., Otis-Green, S. (2011). Oxford Textbook of Palliative Social Work. Oxford University Press. p. 380. ISBN.
2. American Psychological Association. (2008). Answers to your questions: For a better understanding of sexual orientation and homosexuality. Washington, DC: Author.
3. American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistic manual of mental disorders, 5th edition. Arlington: American Psychiatric association.
4. Brooks, F. L. (2005). Transgender behavior in boys: The social work response. Doctoral dissertation, Simmons College School of Social Work.
5. Campaign, Human Rights. "Sexual Orientation and Gender Identity Definitions".
6. Carpenter, M. (2016). The human rights of intersex people: Addressing harmful practices and rhetoric of change. *Reprod. Health Matters* 2016, 24, 74-84.
7. Crissman, H.P., Berger, M.B., Graham, L.F., & Dalton, V.K. (2017) Transgender Demographics: A Household Probability Sample of US Adults, 2014. *American Journal of Public Health*, 107(2), 213-215
8. Concil of Europe Parliamentary Assembly Resolution 2048 (2015): Discrimination against transgender people in Europe, Dostupno na: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21736>
9. Concil of Europe Parliamentary Assembly Resolution 2191 (2017): Promoting the human rights of and eliminating discrimination against intersex people, Dostupno na: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=24232&lang=en>

10. Concluding observations on the second periodic report of Montenegro, Committee of the Elimination of Discrimination against Women, 21st July 2017. Dostupno online na: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAqhKb7yhsgOTx05cLIZ0C-wAvhyns%2ByJkiEj7TvkpzpCWIaw%2FXo5zl6Qpj9b-Mmh8y7A8ieXBjtxM8baOhnToMqMn5d4ngDsz828dhd-fR8T%2BsR8uNG2UYs>
11. Čolaković, J, dr Dakić, T., Kaluđerović, J., Kovačević, I. (2015). Vodič dobre prakse za socijalne radnike/ce u radu sa LGBT osobama, Juventas.
12. Dakić.T. (2018) Proces tranzicije rodno nenormativnih, transrodnih I transpolnih osoba – perspektiva psihijatrije, Medicinski aspekti prilagodbe spola: priručnik za medicinske stručnjake_inje I zdravstvene radnike_ce o pružanju usluga I podrške trans osobama u procesu tranzicije. Sarajevski otvoreni centar
13. European parliament resolution on rights of intersex persons (2018)2878)(RSP)), Dostupno na: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0128_EN.html?redirect
14. Flores, A.R., Herman, J.L., Gates, G.J., & Brown, T.N.T. (2016) How Many Adults Identify as Transgender in the United States? Los Angeles, CA: the Williams Institute
15. Ghattas., D.C. (2015): How to be a great intersex ally: a toolkit for NGOs and decision makers. ILGA Europe, OII Europe.
16. Grossman, A. H., D'Augelli, A. R., Howell, T. J., & Hubbard, S. (2005). Parent's reactions to transgender youth's gender nonconforming expression and identity. Journal of Gay and Lesbian Social Services, 18(1), 3–16.
17. ICD - International Classification of Diseases: <https://icd.who.int/en/>
18. Institute of medicine. (2011). The health of lesbian, gay, bisexual and transgender people: Building foundation for better

- understanding. Washington. DC: The National Academies Press
19. Izvještaj Rupprecht Marlene pred Parlamentarnom skupštinom Savjeta Evrope: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-en.asp?FileID=20057&lang=en>
  20. J. McNeal, L. Bailey, S. Ellis, J. Morton, M. Raegan. Trans Mental Health Study. 2012.
  21. Kaestle, C. E. (2019) Sexual Orientation Trajectories Based on Sexual Attractions, Partners and Identity: A longitudinal Investigation From Adolescence Through Young Adulthood Using a U.S. Representative Sample. <https://doi.org/10.1080/00224499.2019.1577351>
  22. Kosciw, J. G., & Diaz, E. M. (2005). The 2005 National School Climate Survey. New York: Gay Lesbian and Straight Education Network.
  23. Krivični zakon, Službeni list Crne Gore, br. 70/2003, 13/2004, 47/2006 i Sl.CG. br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - dr.zakon, 40/2013, 56/2013, 14/2015, 42/2015, 58/2015-dr. Zakon i 44/2017
  24. Ljudska prava i interpolne osobe: Tematska publikacija koju objavljuje Komesar za ljudska prava Savjeta Evrope: <https://book.coe.int/en/commissioner-for-human-rights/6683-pdf-human-rights-and-intersex-people.html>
  25. Morrow, D. F. , Messinger, L. (2006). Sexual Orientation and Gender Expression in Social Work Practice, SBN 0231501862
  26. National LGBT Survey, Government Equality Office, 2018. Dostupno na: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/721704/LGBT-survey-research-report.pdf
  27. Pandurević, D. (2017). Tijela koja nadilaze binarnost: Preporuke za unapređenje pravnog i medicinskog pristupa interpolnim osobama u BiH. ISSN 2303-6079. Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

28. Pravilnik o utvrđivanju medicinskih razloga za promjenu pola, Službeni list Crne Gore, br. 14/2012
29. Ustav Crne Gore, Službeni list Crne Gore, br. 1/2007 i 38/2013.
30. Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity, Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/sogi/rec-2010-5>
31. Reed GM, Drescher J, Krueger RB, et al. Disorders related to sexuality and gender identity in the ICD-11: revising the ICD-10 classification based on current scientific evidence, best clinical practices, and human rights considerations. *World Psychiatry*. 2016;15(3):205-221. doi:10.1002/wps.20354
32. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Rome, 1950. Dostupno na: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c>
33. Ulićević J (2018) Smjernice za afirmativno postupanje s transrodnim osobama u zdravstvenom sistemu. Medicinski aspekti prilagodbe spola: priručnik za medicinske stručnjake_inje I zdravstvene radnike_ce o pružanju usluga I podrške trans osobama u procesu tranzicije. Sarajevski otvoreni centar
34. World Health Organization. (2006). Constitution of the World Health Organization – Basic Documents, Forty-fifth edition, Supplement, October 2006.
35. World Health organization. (2018). WHO releases new International Classification of Diseases (ICD 11). Geneva.
36. Zakon o matičnim registrima, Službeni list Crne Gore, br. 47/2008, 41/2010, 40/2011 - dr. zakon i 55/2016Gatineau-Fattaccini, Thouin-Palat, Boucard, Fournier, J., & Pierrat, E. (2017). *Affaire A.P., Garçon et T Nicot c. France*
37. Zakon o rodnoj ravnopravnosti, Službeni list Crne Gore, br. 46/2007 i Sl.CG. br. 73/2010 - dr.zakon, 40/2011 - dr. zakon i 35/2015

38. Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, Službeni list Crne Gore, br. 27/2013, 1/2015, 42/2015, 47/2015, 56/2016, 66/2016, 1/2017, 31/2017 - odluka US, 42/2017 i 50/2017
39. Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni list Crne Gore, br. 46/2010, 40/2011 - dr. zakon, 18/2014 i 42/2017.
40. Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Službeni list Crne Gore br. 3/2016, 39/2016 i 2/2017.
41. Zakon o zdravstvenom osiguranju, Službeni list Crne Gore, br. 6/2016, 2/2017, 22/2017 i 13/2018

ASOCIJACIJA SPEKTRA

Asocijacija Spekra je jedina organizacija u Crnoj Gori koja se bavi specifično zaštitom i promocijom ljudskih prava transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba. Čine je transrodni/e i rodno varijantni/e aktivisti/kinje. Osnovana je u martu 2017. godine, nakon višegodišnjeg djelovanja neformalne grupe "Transovci" kroz Queer Montenegro.

Vizija Spektre je društvo u kojem sve osobe uživaju jednaka prava, u kojem se svi identiteti i tijela poštuju, a razlike slave.

Misija Spektre je iskorjenjivanje rodno zasnovanog nasilja u Crnoj Gori, kroz stvaranje jakog, vidljivog pokreta, razvoj volonterizma i aktivizma, javno zagovaranje, edukaciju i aktivno uključivanje trans, rodno varijantnih i interpolnih osoba u kreiranju i sprovođenju politika koje obezbjeđuju jednakost, pristup pravdi i poštovanje različitosti.

Vrijednosti na kojima se zasniva rad Spektre su: ne-nasilje, samoodređenje, trans inkluzivan feminizam, poštovanje tjelesnog integriteta, poštovanje identiteta i iskustava, jednak pristup zdravstvenom, socijalnom i pravnom sistemu, jednak tretman u društvu, humanizam, transparentnost, timski rad, kultura dijaloga, kritičko promišljanje, asertivnost, inovativnost, kreativnost i fleksibilnost, volonterizam, empatičnost, pacifizizam.

Spekra sprovodi svoje aktivnosti kroz nekoliko programa:

Program za izgradnju zajednice

U okviru Spektre, funkcionišu socijalni servisi koji podrazumijevaju grupu samopodrške, individualne konsultacije, podršku u slučajevima nasilja i diskriminacije i facilitaciju kontakta sa institucijama.

Grupa samopodrške za trans i rodno varijantne osobe se

organizuje jednom nedeljno i to četvrtkom od 18:00 h. Grupa se bavi pitanjima samoprihvatanja, identiteta, tijela, seksualnosti, partnerskih veza, porodice, diskriminacije u društvu, razvijanjem mehanizama za odbranu od nasilja i diskriminacije i svim drugim temama koje su od značaja za transrodne i rodno varijantne osobe.

Individualne konsultacije podrazumijevaju vršnjačko savjetovanje sa trans aktivistima/kinjama na siguran i povjerljiv način u sigurnom prostoru. Konsultacije se obavljaju uživo, preko telefona i online.

Ukoliko osoba doživi nasilje i/ili diskriminaciju, tim Spektre učestvuje u ulozi zastupništva i/ili povjerljivog lica, ali i pruža podršku osobi u cilju boljeg nošenja sa konkretnim slučajem. Takođe, u svim slučajevima kontakta sa institucijama (zdravstvenim, centrima za socijalni rad, obrazovnim, administrativnim, centrima bezbjednosti i drugim), tim Spektre pruža mogućnost facilitacije kontakta i komunikacije.

Osim navedenih aktivnosti, Spektra kontinuirano sprovodi radionice, edukacije i treninge kako za mlade trans aktiviste/kinje, tako i za cjelokupnu trans, inter i rodno varijantnu zajednicu, ali i LGBTIQ zajednicu uopšte.

Program javnog zagovaranja

Program javnog zagovaranja fokusiran je na promjenu relevantnih zakona i politika u cilju obezbjeđivanja potpunog poštovanja ljudskih prava trans, rodno varijantnih i interpolnih osoba. Program je fokusiran na zagovaranje za pravno priznanje roda bazirano na samoodređenju, depatologizaciji i poštovanju tjelesnog integriteta. Glavna aktivnost unutar programa javnog zagovaranja je zagovaranje za usvajanje Zakona o rodnom i polnom identitetu, u saradnji sa Kvir Montenegro i NVO Juventas, te koji će ukoliko bude usvojen, pružiti mogućnost pravnog priznanja roda trans osobama bez medicinskih preduslova, zabraniti nepotrebne operativne zahvate nad interpolnim osobama i urediti nekoliko prava koja se tiču porodičnog života i diskriminacije zasnovane na rodu i/ili polnim karakteristikama.

Osim navedenog Zakona, program teži unapređenju zakonodavnog okvira u cilju obezbjeđivanja besplatne, dostupne i kvalitetne zdravstvene zaštite, besplatnog, dostupnog, kvalitetnog i sigurnog obrazovanja, poštovanja radničkih prava i jednakih mogućnosti za rad, besplatne, dostupne i kvalitetne socijalne zaštite, dostupne i kvalitetne zaštite od nasilja i diskriminacije, poštovanja prava na privatni život, te druga prava koja su garantovana ljudskim pravima.

Program za odnose s javnošću

Program za odnose s javnošću je fokusiran na aktivnosti koje imaju za cilj podizanje vidljivosti i svijesti o trans i interpolnim temama kroz medije, prenošenje ličnih priča, ulične akcije i druge alate. Ovaj program je fokusiran na unapređenja načina izvijestavanja o transrodnim, rodno varijantnim i interpolnim osobama, kao i kreiranje adekvatnih, naučno-baziranih, afirmativnih i poštujućih stavova o trans, inter i rodno varijantnim osobama, te razbijanje predrasuda i stereotipa zasnovanih na rodnim/polnim normama.

Program za edukaciju

Kroz ovaj program, Spektra sprovodi edukaciju u vezi sa ljudskim pravima i tretmanom trans, rodno varijantnih i interpolnih osoba, za različite institucije i zainteresovane strane. Do sada, aktivisti/kinje Spektre su bili/e edukatori/ke na edukacijama sprovedenim za: medicinske radnike/ce, psihologe/škinje, pedagoge/škinje, policijske službenike/ce, socijalne radnike/ce, novinare/ke, srednjoškolce/ke, nastavnike/ce i mnoge druge.

067/135-205 Jovan Ulićević
068/426-695 Nikola Ilić

Spektra

@asocijacija.spektra

Više o Spektri na sajtu

asocijaciaspektra.org

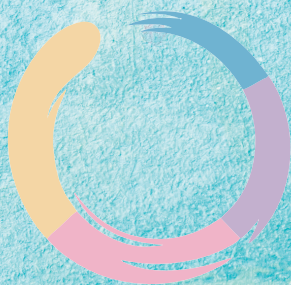
O AUTORU

Jovan Ulićević je diplomirani biolog, specijalista u oblasti ekologije, kao i trans aktivista iz Crne Gore, koji se bavi zaštitom i promocijom ljudskih prava transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba na nacionalnom i regionalnom nivou.

Svoj aktivizam započeo je 2013. godine, kao jedan od osnivača LGBTIQ asocijacije Kvir Montenegro. Zajedno s grupom aktivista/kinja iz zemalja bivše Jugoslavije, 2014. g. bio je jedan od osnivača regionalne organizacije Trans Mreža Balkan koja se bavi zaštitom ljudskih prava trans, rodno varijantnih i interpolnih osoba (TIRV) u zemljama Zapadnog Balkana: Hrvatskoj, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Sloveniji, Kosovu, Albaniji i Makedoniji.. Od 2017. godine je izvršni direktor Asocijacije „Spektra“, prve trans organizacije u Crnoj Gori.

Kroz svoj aktivizam bavio se zagovaranjem ljudskih prava TIRV osoba, podizanjem vidljivosti trans i inter tema u društvu, edukacijom institucija i zaposlenih u institucijama (ljekara/ki, psihologa/škinja, policijskih službenika/ca, socijalnih radnika/ca, pedagoga/škinja, nastavnika/ca, itd.), nevladinih organizacija, političkih partija i opšte javnosti o ljudskim pravima TIRV osoba, kao i razvijanjem intersekcionalnog pristupa u radu s trans i inter osobama, uključujući rad s trans osobama koje žive s HIV-om, trans seksualnim radnicima/ama, trans osobama koje koriste droge, etničkim manjinama, imigrantima/kinjama, itd. Autor je nekoliko publikacija i brošura koje se bave trans temama, uključujući i publikacije za medicinske radnike, istraživanja o diskriminaciji LGBT osoba u zatvorskim sistemima, kao i izvještaja iz sjenke o implementaciji CEDAW preporuka, te implementaciji Preporuka Komiteta ministara o mjerama borbe protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

spectra

spectra

CRNA GORA
MINISTARSTVO ZA LJUDSKA I
MANJINSKA PRAVA